

İstanbul Hukuk Mecmuası

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Başvuru: 01.10.2020
Revizyon Talebi: 30.12.2020
Son Revizyon Tarihi: 31.12.2020
Kabul: 05-01-2021

Anayasa ve Sürdürülebilir Kalkınma

Oya Boyar*

Öz

Sürdürülebilir kalkınma hukuk alanında kavramsal olarak ilk defa uluslararası hukukta kullanılmış ve onun tarafından hazırlanmıştır. Bu kavram uluslararası belgelerde genellikle bir soft law meselesi olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte sürdürülebilir kalkınmanın özel unsurlarını düzenleyen azımsanmayacak sayıda hard law belgesi de bulunmaktadır. Kavram 1980’li yılların sonundan itibaren anayasalarda yerini bulmaya başlamıştır. Aslında sürdürülebilir kalkınmanın referans yaptığı konular, anayasa içinde yer alan hususlardır. Ancak 80’lerin sonundan itibaren başlayan bu dönüşümün anayasacılık açısından farklı bir anlamı vardır. Sürdürülebilir kalkınma insanın, diğer insanlarla, toplumla ve devletle kurduğu ilişki biçimini değiştirmektedir. Bu değişim, kavramın gerektirdiği haklar, ödevler ve yükümlülükler incelenerek gözlemlenebilir. Bu değişim anayasacılığın devlet-birey ikiliği üzerine temellenmiş olan eski ilişki modelinde dönüştürücü bir etki yaratmıştır. Anayasacılığın asli amacı bireylerin anayasal haklarının korunması için devlet iktidarının sınırlandırılması olarak düşünüldüğünde, bu ikilik sorunsuz biçimde işlemektedir. Ancak anayasacılığın işlevi artık bu eşit olmayan ilişkiyle sınırlı değildir. Kavram beraberinde “hep birlikte gezegen üstünde hayatta kalma” anlayışını getirerek, anayasacılığın işlevlerini yeniden inşa etmekte ve çeşitlendirmektedir. Bu kavram daha sorumlu vatandaşları daha sorumlu şirketleri beraberinde getirmektedir. Devlet artık anayasanın tek muhatabı değildir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı anayasal ilişkilerin de özelleşmesine neden olmaktadır. 1982 Anayasasının metninde sürdürülebilir kalkınma kavramı kullanılmamış olsa da, Anayasa bu kavramın üç ayağına sistematik olarak referans yapmaktadır. Anayasa kalkınma planlarını sürdürülebilirliğin üç ayağının etkili bir biçimde gerçekleştirilmesi ve entegrasyonu için öngörmüştür.

Anahtar Kelimeler

Anayasa, Sürdürülebilir kalkınma, Soft law, Çevre, Sosyal adalet, Ekonomik kalkınma, Kuşaklar arası adalet, Kuşak içi Adalet, Dayanışma

Constitution and Sustainable Development

Abstract

In the legal framework, sustainable development as a concept was firstly used and elaborated upon in international law. The concept has generally been treated as a matter of soft law by international instruments. However there is also non-negligible number of hard law documents that regulate specific elements of sustainable development. The concept had begun to find its place in the constitutions by the late 1980’s. In fact, the issues that the concept of sustainable development refers to were already regulated by national constitutions. However, the concept of sustainable development brought up a meaning different to that which was regulated by the constitution before. Sustainable development changes the way people relate to other people, society and the state. This shift can be observed by analysing the rights, duties and obligations that the concept imposes. This shift caused a transformative effect on constitutionalism’s old model of relationships based entirely on the state-individual dichotomy. This dichotomy functions when the primordial aim of constitutionalism is considered as the limitation of government authority for the protection of constitutional rights of the individuals. However the function of constitutionalism is no longer limited to this unequal relationship. The concept reconstructs and diversifies the functions of constitutionalism by perpetuating the conception of “common survival in the planet”. This conception requires more responsible citizens and much more responsible enterprises. The state is no

* **Sorumlu Yazar:** Oya Boyar (Dr. Öğr. Üyesi), Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
E-mail: oboyar@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9731-3174

Atrf: Boyar O, “Anayasa ve Sürdürülebilir Kalkınma” (2020) 78(4) İstanbul Hukuk Mecmuası 1921. <https://doi.org/10.26650/mecmua.2020.78.4.0007>

longer the sole debtor of the constitution. Sustainable development imposes a privatization of constitutional relations. Despite the absence of the concept in the wording of the Turkish Constitution of 1982, Constitution refers systematically to the three pillars of sustainable development. The Constitution envisaged development plans as to the effective realisation and integration of the three pillars of sustainability.

Keywords

Constitution, Sustainable development, Soft law, Environment, Social justice, Economic development, Intergenerational justice, Intra-Generational justice, Solidarity

Extended Summary

International law on sustainable development began to take shape mainly in the 1970s. By the early 1990s, the term was already recognized by international law. Conceptually, the elements of sustainable development have been adapted to the field of law through soft law instruments (United Nations General Assembly resolutions, declarations, action plans, etc.). On the other hand, there is also an international hard law regarding elements such as environmental protection, social development and economic development to which the concept refers. In other words, while sustainable development is conceptually defined by declarations, its implementation is left to more specific and much more concrete international treaties.

Following the Brundtland Report, the term sustainable development has been widely used. In particular, the statement “*ability to make development sustainable to ensure that it meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs*” seems to have been adopted as the definition of sustainable development. However, in our opinion, this term actually emphasizes the moral obligation that sustainable development imposes.

In our opinion, the section in the Brundtland Report that can be considered as the definition of sustainable development is in the following paragraph: “*sustainable development is not a fixed state of harmony, but rather a process of change in which the exploitation of resources, the direction of investments, the orientation of technological development, and institutional change are made consistent with future as well as present needs*”.

The difference of sustainable development from the terminology of “environmental protection”, which emerged conceptually before it, is that it puts the “integration” and “relation” between intergenerational justice (environmental protection) and intragenerational justice (social and economic development / development) at the center of law.

The concept began to find its place in constitutions in the late 1980’s. In fact, the issues that the concept of sustainable development refers to were already regulated by the national constitutions. However, the concept of sustainable development brought up a different meaning to that which was regulated by the constitution before. Sustainable development changes the way people relate to other people, society and the state. This shift can be observed while analysing the rights, duties and obligations that the concept imposes. This shift caused a transformative effect on constitutionalism’s old model of relationships based entirely on the state-individual dichotomy. This dichotomy functions when the primordial aim of constitutionalism is considered as the limitation of government authority for the protection of constitutional rights of

the individuals. However the function of constitutionalism is no longer limited to this unequal relationship. The concept reconstructs and diversifies the functions of constitutionalism by perpetuating the conception of “common survival in the planet”.

In this study, the interpretation of the constitution in terms of the concept of sustainable development has been accomplished by reference to mutual relations between international law and national law on the one hand, and citizen – society – state on the other.

AN individual’s relationship with nature is a relation of mutual inclusion. In this respect, neither solely starting from nature nor starting from human being would be appropriate for judicial interpretation: The interpretation of the constitutional environmental right can take place primarily, as François Ost suggests, on the basis of the “human-nature relationship”.

Constitutions may or may not include regulations on sustainable development; national policies can be decisive in this respect. However, especially when considered together with sustainable development goals, international sustainability requires, as a minimum, incorporation of procedural safeguards (specifically expressed in the Aarhus Convention) in all constitutional systems in one form or another.

In the 1982 Constitution, development plans emerge as the basic principle that connects the three pillars of the concept of sustainable development. The Constitution has highlighted the concept of planning in order to link economic development with social justice.

Finally, constitutional sustainable development can be based on a relational value: on the principle of solidarity that says “to see someone else’s gain as one’s own gain”, “to know that the society is as strong as its weakest”, “to progress towards a common value by enriching with pluralism and tolerance”. This is how we understand the principle of national solidarity prescribed by Article 2 of the 1982 Constitution.

Anayasa ve Sürdürülebilir Kalkınma

Giriş

Sürdürülebilir kalkınma¹, görece olarak yeni bir kavramdır. Hukuk alanında, özellikle de uluslararası hukukta kullanımı 90’lı yılların başından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Her ne kadar bu kavramın referans yapığı konuların hukuk belgelerine girişı çok daha eski olsa da tam kavramsallaştırma için Brundtland Raporu’nu (1989) beklemek gerekmektedir.²

Aslında daha önce Stockholm Beyannamesi’nde³ (1972 – İnsan Çevresine Dair Birleşmiş Milletler Konferansı Beyannamesi) insan-çevre-kalkınma ilişkisi ele alınmıştır: “İnsan çevresinin korunması ve geliştirilmesi, ulusların refahını ve dünya çapında ekonomik kalkınmayı etkileyen büyük öneme sahip bir sorundur” (para 2). “İnsan sürekli deneyim biriktirir; keşfetmeye, icat etmeye, yaratmaya ve ilerlemeye devam eder. Zamanımızda insanın yaşadığı ortamı dönüştürme gücü akılcı kullanıldığı takdirde tüm ülkelerin vatandaşlarını kalkınmanın yararlarından faydalandırabilir ve onlara yaşam kalitelerinin yükseltilmesi olanağını sunabilir. Bu güç kötü niyetli ve düşüncesiz bir biçimde kullanılırsa insan ve çevresine hesap edilmesi mümkün olmayan zararlar verebilir” (para 3). Aynı Beyanname’de, gelişmekte olan ülkelerin çevresel problemlerinin az-gelişmişlikten kaynaklandığı, gelişmiş ülkelerin çevresel problemlerinin ise endüstrileşme ve teknolojik gelişmeye bağlı olduğu belirtilmektedir (para 4). Ancak Beyanname’de sürdürülebilir kalkınmanın bugün çizdiği perspektife en yakın olan kısım, 6. paragrafın son cümlesinde yer almaktadır: “Bugünün ve gelecek kuşakların çevresini korumak ve iyileştirmek insanlık için hayati bir hedef haline gelmiş olup; bu hedef daha önce saptanmış olan barış ve dünya çapında ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle birlikte ve bunlarla uyum içinde gerçekleştirilecektir”. Görüldüğü gibi 2002’de Johannesburg Beyannamesi’nde sürdürülebilir kalkınmanın üç ayağı olarak kabul edilen tüm unsurlar burada tek bir cümlede çok daha kesin bir ifadeyle yerini almıştır: “çevresel koruma”, “sosyal gelişme” ve “ekonomik kalkınma”.

1982 Anayasası’nın sürdürülebilir kalkınma kavramına uzak bir anayasa olmadığı rahatlıkla iddia edilebilir. 1982 Anayasası’nın toplumsal ilişkileri son derece detaylı düzenleme gibi bir iddiası bulunmaktadır.

¹ “Sustainable development” (ing) ya da “développement durable” (fr) ifadesi Türkçe’ye çoğu yazar tarafından “sürdürülebilir kalkınma” olarak çevrildiğinden, ayrıca resmi ve gayri-resmi olarak böyle kullanıldığından bu incelemede de o şekilde kullanılmıştır. Ama “development / développement” ifadesi, uluslararası belgelerde “sosyal”den sonra kullanıldığında, ifade Türkçe’ye “sosyal gelişme” olarak çevrilmiştir.

² Philippe Sands, Jacqueline Peel, Adriana Fabra and Ruth MacKenzie, *Principles of International Environmental Law* (3rd edn Cambridge University Press 2012) 206 vd.

³ Report of the United Nations Conference on the Human Environment, A/CONF48/14/Rev1, Stockholm, 5-16 June 1972, < <https://digitallibrary.un.org/record/523249> > Erişim Tarihi 6 Mayıs 2020.

1982 Anayasasında, bir sıfat tamlaması olarak “sürdürülebilir kalkınma” ifadesi bulunmamaktadır. Bu kavrama anayasal düzenlemelerinde yer veren Arjantin⁴, Güney Afrika⁵, Belçika⁶ ve başkaca ülkeler⁷ bulunmaktadır. Ancak bu alan ilk olarak uluslararası hukuk tarafından düzenlenmekte ve uluslararası pozitif hukuktaki yeri açısından tartışılmaktadır.⁸ Bu kavrama açıkça yer veren birçok beyanname vardır. Bunun dışında bu kavramın farklı unsurlarını içeren uluslararası, bölgesel, çok taraflı ve ikili sözleşmeler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu mesele anayasa nazarında bir yönüyle uluslararası normların iç hukukta uygulanması meselesidir. Diğer yandan, sürdürülebilir kalkınma kavramı, oldukça kapsamlı olan içeriğiyle, ad olarak anayasada açıkça anılmasa bile bu metinde düzenlenen birçok konuyla yakından ilgilidir.

I. Sürdürülebilir Kalkınma ve Anayasa İlişkinin Kurulması

Sürdürülebilir kalkınma kavramının konu yönünden olduğu kadar, bir uluslararası hukuk kavramı olarak ulusal hukukun geçerlilik sistemine dahil olması bakımından anayasa ile ilişkisi vardır. Ayrıca anayasanın farklı tanımlanma biçimlerinden yola çıkarak sürdürülebilir kalkınma için bir bağlam belirlemesi yapmak mümkündür.

Anayasa “politeia” olarak Aristoteles’ten beri kullanılan bir kavramdır. Aristoteles bu kavramı, Yunan sitelerinin yönetim biçimlerini incelediği çalışmasında kullanıyor. Bu kullanım biçimine göre her sitenin bir anayasası var; çünkü her sitenin bir yönetim biçimi var. Dolayısıyla Aristoteles’in kullandığı anlamda anayasa, aslında tamamen siyasal ve dolayısıyla olgusal bir kavram olarak işlev görmektedir. Aristoteles

⁴ Arjantin Anayasası’nın 41. maddesi “gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmayan insani gelişmeden” bahsetmektedir. Bu hükmün yorumu için bkz Daniel A. Sabsay, ‘Constitution and Environment in Relation to Sustainable Development’, (2004) 21(1) Pace Environmental Law Journal 155-177.

⁵ Güney Afrika Anayasası’nın 24. maddesi uyarınca “Herkesin,
(a) sağlığına ve esenliğine zararlı olmayan çevre hakkı ve
(b) şimdiki kuşakların ve gelecek kuşakların yararına,
(i) kirlenmeyi ve ekonomik yıkımı önleyecek;
(ii) çevrenin korunmasını sağlayacak;
(iii) ekonomik ve sosyal gelişmeyi teşvik ederken ekolojik olarak sürdürülebilir gelişmeyi ve tabii kaynak kullanımını güvenceleyecek makul yasal ve diğer önlemler yoluyla çevrenin korunması hakkı vardır”. Bu hükmün yargı organı tarafından uygulanması için bkz Louis J. Kotzé and Anél Du Plessis, ‘Some Brief Observations on Fifteen Years of Environmental Rights Jurisprudence in South Africa’, (2011) 3(1) Journal of Court Innovation 157-176.

⁶ Belçika, “sürdürülebilir kalkınma” ifadesini Anayasası’na eklemiştir. 6 Mayıs 2007’de 7bis maddesi olarak eklenen hükme göre, “Federal devlet, alan toplulukları ve bölgelerin bütünü, görevlerini yerine getirirken, nesiller arası dayanışmayı da dikkate almak suretiyle, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarıyla sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gözetir”. Ayrıca Anayasa’nın “Belçikalılar ve hakları”nı düzenleyen bölümüne “genel politika hedefleri” başlıklı bir düzenleme de konulmuştur. Bu düzenlemeye ve Belçika Anayasası’nda sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde düzenlenen diğer hükümlere ilişkin bir değerlendirme olarak bkz Jean-François Neuray and Marc Pallemaerts, ‘L’environnement et le développement durable dans la Constitution belge’, (2008) (double numéro special: L’environnement, objet d’un droit fondamental) Revue Aménagement-Environnement 131-166.

⁷ İsviçre Anayasası’nın Başlangıç Bölümü’nde sürdürülebilir kalkınma Anayasa’nın amaçları arasında sayılmıştır. Guatemala, Portekiz, Uganda, Polonya, Litvanya, İsveç, Bolivya, Ekvator, Venezuela, Kolombiya ve Salvador anayasalarında da sürdürülebilir kalkınma kavramına göndermeler bulunmaktadır, bkz Michel Prieur, ‘L’environnement’ in Michel Troper and Dominique Chagnollaud (eds) *Traité international du droit constitutionnel* (Tome 3, Dalloz 2012) 621.

⁸ Bu konudaki tartışmaları görmek için Virginie Barral, ‘Sustainable Development in International Law: Nature and Operation of an Evolutive Legal Norm’ (2012) 23 (2) The European Journal of International Law 377-400.

farklı sitelerin incelenmesi yoluyla ideal yönetim biçimini aramıştır.⁹ Aristoteles’le başlayan ve her devletin iyi ya da kötü mutlaka bir anayasası olduğu şeklinde beliren bu anlayış, Aydınlanma dönemine kadar devam etmiştir. Aydınlanmayla birlikte anayasasız toplumların da olabileceği düşüncesi ve 1789 İhtilaliyle beraber anayasanın “yapılabileceği” (*pouvoir constituant*) anlayışı gelişmeye başlamıştır.¹⁰ Nitekim 1789 Beyannamesi’nin 16. maddesinde “*hakların güvencelenmediği, kuvvetler ayrılığının belirlenmediği toplumlarda anayasa da yoktur*” denmektedir. Başka bir deyişle, anayasa artık olgusal değil, normatiftir. Anayasa artık olması gerekeni göstermektedir. 1789 İhtilali belki kurucu iktidar kavramını icat etmemiştir¹¹; ancak onu uygulamaya koyarken, aynı zamanda bu kavramın teorisini oluşturmuştur.¹² Kurucu iktidar, modern demokratik devletin kavramsal çerçevesinin oluşturulmasında üç yönlü işlev görmüş görünmektedir: ilk olarak meşru siyasal düzen için halkın ya da milletin egemenliği kullanımıyla kabul ettiği hukuk öncesi dışsal bir kaynak oluşturulmuş ve bu surette tüm yurttaşların objektif olarak bağlı olduğu bir anayasal düzen yaratılmıştır.¹³ İkinci olarak, halkın kendi kendine oluşturduğu anayasa fikri modern devletin meşruluk temelini oluşturmuş, bu surette hak ve özgürlük talepleri karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁴ Üçüncü olarak da modern merkezi devlet için tek bir otorite kaynağı oluşturmuştur.¹⁵

Anayasanın bu şekilde “kurucu iktidar” kavramına başvurulmak yoluyla dışsal bir olguya bağlı olarak tanımlanması, özellikle yeni devletlerin kurulduğu dönemlerde (Amerika Birleşik Devletleri’nin kuruluşunda olduğu gibi) ya da bir rejimin yıkılıp yerine yenisinin kurulduğu dönemlerde (1789 Fransız İhtilali’nde olduğu gibi) işlev görmüştür. Ancak günümüz anayasacılığı açısından aynı saptamayı yapmak daha zor görünmektedir. Bugün artık anayasalar sadece yeni devlet kurulması ya da eski rejimlere son verilmesi amacıyla yapılmıyor; İsviçre ve Finlandiya’da yakın dönemde gözlemlenen anayasa yapma süreçleri bu açıdan göz önünde bulundurulabilir.

O nedenle anayasanın daha formel tanımlarına ihtiyaç duyulabilir. Kelsen’ci biçimde tanımlandığında, anayasa, dayanağını hipotetik bir temel normdan alan ve bir hukuk düzenindeki normların ne şekilde üretileceğini gösteren normdur. Ancak

⁹ Jean-Charles Jobart, ‘La notion de Constitution chez Aristote’ (2006) 65(1) Revue française de droit constitutionnel 97-143.

¹⁰ Pasquale Pasquino, ‘Constitution et pouvoir constituant : le double corps du peuple’ in Pierre-Yves Quiéger, Vincent Denis and Jean Salem (eds) *Figures de Sieyès* (Édition de la Sorbonne 2008) para 4 <<https://books.openedition.org/psorbonne/20025>> Erişim Tarihi 3 Nisan 2020.

¹¹ Farklı görüş için Carlos-Miguel Pimentel, ‘Du contrat social à la norme suprême : l’invention du pouvoir constituant’ (2009) 3 Jus Politicum < <http://juspoliticum.com/article/Du-contrat-social-a-la-norme-supreme-l-invention-du-pouvoir-constituant-145.html> > Erişim Tarihi 10 Nisan 2020.

¹² Ran Halévi, ‘La déconstitution de l’Ancien Régime - Le pouvoir constituant comme acte révolutionnaire’ (2009) 3 Jus Politicum < <http://juspoliticum.com/article/La-deconstitution-de-l-Ancien-Regime-Le-pouvoir-constituant-comme-acte-revolutionnaire-141.html> > Erişim Tarihi 10 Nisan 2020. Halévi, 1789’ dan önce kurucu iktidar olarak değerlendirilebilecek iki tarihsel olayı anmaktadır: birisi Britanya’nın Şanlı Devrimi (*Glorious Revolution*), diğeri Amerikan Bağımsızlık Beyannamesinin ilanıdır.

¹³ Chris Thornhill, ‘Contemporary constitutionalism and the dialectic of constituent power’, (2012) 1(3) Global Constitutionalism 370.

¹⁴ ibid

¹⁵ ibid

anayasayı ya da anayasada yer alan normları anlamak için sadece onu oluşturan normları incelemek yeterli değildir, normlar bütününe oluşturduğu dinamik sistemin incelenmesi ve anlaşılması gerekmektedir.¹⁶ Örneğin bir temel hak normunu değerlendirebilmek için, öncelikle hukuk düzenini oluşturan normlar bütününe karakteristik özelliğini tespit etmek gerekmektedir.

Kelsen'in hukuk kuramında hukuki norm teorisini inceleyen nomostatik yanında, hukuk düzeni teorisini inceleyen nomodinamik vardır.¹⁷ Hukuk düzeni dinamik yapıdadır. Dinamik yapıda olan hukuk düzeninde, anayasa, gördüğü fonksiyonlarla değil; hukuk düzeninin işleyiş şekli içerisindeki yeriyle anlam kazanır. Başka bir deyişle, anayasa pozitif hukuk düzenini biçimlendirmesi itibarıyla üstün normdur. Anayasa bunu diğer hukuk normlarının üretiliş usulünü düzenleyerek yapar. Anayasanın içinde bulunduğu hukuk düzeni ise bir bütündür, birdir. Bu monizm, uluslararası hukuku da içermektedir. Uluslararası hukuk ve iç hukuk aynı hukuk düzeninin parçalarını oluşturmaktadırlar. Bu açıdan sürdürülebilir kalkınma öncelikle ortaya çıktığı alan olan uluslararası hukukun konusu olarak Türk hukuk düzeninin ya da geçerlilik sisteminin bir parçasıdır.

Ancak Anayasa'da uluslararası sözleşmeleri iç hukuk sistemine dahil eden üretim usulü dışında (Any md 90), sürdürülebilir kalkınmanın farklı unsurlarını içeren normlar da bulunmaktadır.¹⁸

Bu durumda şimdilik şöyle bir tanımla yetinebiliriz: sürdürülebilir kalkınma, özellikleri ve unsurları ilk olarak uluslararası hukuk tarafından tanımlanmış, bu itibarla da halihazırda iç hukukun bir parçası olan, ayrıca içerdiği üç temel unsurun (çevresel koruma, sosyal gelişme ve ekonomik kalkınma) anayasada kendisine doğrudan ya da dolaylı olarak yer bulduğu kapsayıcı bir kavramdır. Anayasa ve sürdürülebilir kalkınmanın ortak konularını tespit etme faaliyetine geçmeden önce, sürdürülebilir kalkınma kavramının doğuşuna ve ele alınış şekline (ilişkisel) ilişkin ön belirlemelerde bulunmak gerekmektedir.

A. Sürdürülebilir Kalkınmanın Yolculuğu

Sürdürülebilir kalkınma kavramının terim olarak uluslararası belgelerde ilk defa 1987'de Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu Raporu'nda¹⁹ (Brundtland Raporu ya da Ortak Geleceğimiz Raporu -*Our Common Future, notre avenir à tous*-) kullanıldığı, ancak 1972 Stockholm Beyannamesi'nde çevresel korumayla, kalkınma arasındaki

¹⁶ Norberto Bobbio, 'Structure et fonction dans la théorie du droit de Kelsen' in *Essais de théorie du droit* (Bruylant LGDJ 1998) 217.

¹⁷ Hans Kelsen, *General Theory of Law and State* (Andres Wedberg tr, Harvard University Press, 1949) 110-122.

¹⁸ Bu hükümler üzerinde aşağıda II. bölümde durulacaktır.

¹⁹ United Nations, General Assembly, Report of the World Commission on Environment and Development, A/42/427, Distr GEN 4.08.1987, < <https://digitallibrary.un.org/record/139811> > Erişim Tarihi 6 Mayıs 2020.

bağlantılara vurgu yapıldığını belirtmiştik. Ancak Stockholm Beyannamesi'nin merkezinde “insan çevresi” vardı. Brundtland Raporu, bu açıdan aslında bir eksen değişikliğini ifade etmekte, “sürdürülebilir kalkınma” ifadesini kullanması ve bunun gerekçelendirilme şekli itibarıyla bir ilk olma özelliğini taşımaktadır.²⁰ Brundtland Raporu'nun ardından kabul edilen ve esas olarak bu Rapor doğrultusunda hazırlanan 1992 Rio Beyannamesi'nde de “insan çevresinden”, “sürdürülebilir kalkınma”ya evrilen bir anlayış değişikliği olduğundan bahsedilebilir.²¹

Kamuoyunda Brundtland Raporu olarak bilenen Ortak Geleceğimiz isimli Rapor, bir görüşe göre Kuzey ve Güney ülkelerinin ekonomik kalkınma meselesine bakış açılarının uyumlulaştırılması çabası doğrultusunda hazırlanmıştır.²² Ancak “Ortak Geleceğimiz” temalı raporun hazırlanması ve bunun daha sonra Rio ve Johannesburg beyannameleriyle tamamlanması için, insanda yaşadığımız dünyaya karşı bir perspektif değişiminin olduğunu görmek gerekmektedir. Artık Dünya'dan Ay'a değil; Ay'dan Dünya'ya bakılmakta ve orada siyasi sınırlar değil; tüm doğal özellikleriyle Dünya görünmektedir. Wolfgang Sachs bu perspektif değişiminin Neil Armstrong'un aya yolculuğuyla başladığını söylüyor²³:

“Neil Armstrong'un aya yolculuğu bizi yeni bir görüntüyle karşı karşıya getirdi; bu Ay'ın değil, Dünya'nın görüntüsüyüdü. Apollo uzay gemisinden geride kalan Dünya'ya bakan Armstrong, gezegenin geleceği hakkındaki hemen hemen her raporun kapağını süsleyen fotoğrafları çekti: ufak kırılğan bir top, dış uzayın karanlığına karşın mavi parlak yüzey, nazikçe bulutlarla kaplanmış okyanuslar, yeşillikler ve topraklar. Gezegen insan gözüne hiç bu kadar tam haliyle görünmemişti; uzay fotoğrafçılığı Gezegeni gözlerimizin önünde duran bir nesneye dönüştürerek ona yeni bir gerçeklik kattı. Yüzen küre, tüm güzelliği ve savunmasızlığı içinde merak ve hayranlık uyandırmakta idi. İlk defa “Gezeganimizden” bahsetmek mümkün hale gelmişti.

Ancak Gezeganimiz ifadesindeki iyelik eki aynı zamanda derin bir çatışmayı da ortaya çıkarmıştı. “Bizim” ifadesi bir yandan katılımı ima edebilir ve insanın kapsayıcı realiteye bağımlılığını vurgular; diğer yandan mülkiyeti ima edebilir ve insanın ortak mülke hakim olma ve onu yönetme eğilimine vurgu yapar. Bu nedenle, Gezegen(imizin) görüntüsü çelişkili bir mesaj iletmektedir: tevazuya da neden olabilir, megalomaniye de”.

Aydan “Gezeganimiz'e” bakış, Sachs'ın belirttiği gibi iki yönlü okunabilirdi: İnsanın içinde bulunduğu kapsayıcı gerçekliği kavraması ve bu surette kendisini

²⁰ Kavram bu şekilde ilk defa Brundtland Raporunda kullanılmakla birlikte, anlayış olarak sürdürülebilirliğin Üye Devlet uygulamalarında daha önce (hatta 1893 tarihli bir tahkim kararında - *Award between the United States and the United Kingdom relating to the rights of jurisdiction of United States in the Bering's sea and the preservation of fur seals*, 15.08.1893, <https://legal.un.org/riaa/cases/vol_XXVIII/263-276.pdf>- Erişim Tarihi 12.04.2020) görüldüğü ile ilgili olarak bkz Sands, Peel, Fabra and MacKenzie (n 2) 206. Aynı eserde Avrupa Birliği ülkeleriyle Afrika, Pasifik ve Karayip Ülkeleri arasında imzalanan Lomé Sözleşmesi'nin 33. maddesinin, sürdürülebilir kalkınmanın adını anmaksızın, bütün unsurlarını içerdiği söylenmektedir, ibid

²¹ Bu konuya aşağıda Rio Beyannamesinden bahsedilen bölümde değinilecektir.

²² Prieur (n 7) 605.

²³ Wolfgang Sachs, 'Environment' in Sachs (ed) *The Development Dictionary a Guide to Knowledge as Power* (2nd edn, Zed Books 2010) 24.

de bu bütüne bağlı görmesinin verdiği tevazuyla ya da bu Gezegen'e sahip olduğu yönündeki megalomanlıkla. Ancak günün sosyo-ekonomik koşulları, uluslararası alanda, insanı içinde bulunduğu ortam içinde görmenin daha uygun olduğu anlayışını beraberinde getirmiş görünmektedir.

“Gezegene” bu iki yönlü indirgeyici bakışın eleştirisini François Ost’un eserlerinde görmek mümkündür. Ost, “*hukukun konusu olarak doğa*”, “*hukukun öznesi olarak doğa*” ayrımını değerlendirmekte ve bir klasik olarak monizm – düalizm tartışmasını hatırlatmaktadır.²⁴ Doğayı hukukun konusu olarak görenler Descartes’çı düşünen özne – nesne ayrımından hareket etmektedirler; buna karşılık radikal ekolojik yaklaşım ya da “Derin Ekoloji” (*deep ecology*), yaşayan varlıklar arasındaki tüm farklılıkları ortadan kaldırmaktadır.²⁵ Aynı doğrultuda Descartes’ın doğanın basit bir nesne olmadığına ilişkin sözlerini alıntılayan Ost, Merleau-Ponthy’nin “doğanın muamması” dediği hususu açıklamaktadır: “*doğa bizim içinde olduğumuz nesnedir*”.²⁶ Yazar doğanın salt bir nesne olarak görüldüğü yaklaşımı da, bir özne olarak görüldüğü yaklaşımı da eleştirmektedir. O’na göre insan–doğa ilişkisi kartezyen biçimde değil, diyalektik olarak kavranmalıdır: “*insanla doğa arasında karşılıklı içerme ve etkileşim vardır*”.²⁷ Başka bir deyişle, insanın içinde doğa, doğanın içinde insan vardır.

Buna karşılık sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde insan ve onun çevresiyle, toplumla ve devletle ilişkileri vardır. Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu, sürdürülebilir kalkınma başlığı altında şu açıklamayı yapmaktadır:

“İnsanlığın, bugünün ihtiyaçlarının, gelecek kuşakların kendilerininini karşılama kabiliyetlerini tehlikeye düşürmeksizin karşılanmasını sağlayarak, kalkınmayı sürdürülebilir kılma imkanı bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı sınırları içermektedir: Bu sınırlar mutlak nitelikte olmayıp, teknolojinin bugün geldiği duruma, sosyal örgütlenmeye, çevresel kaynaklara ve biyosferin insan faaliyetlerinin sonuçlarını sindirme kapasitesine bağlı olarak değişir. Ancak teknoloji ve sosyal örgütlenme birlikte ekonomik büyümede yeni bir döneme yol açacak şekilde yönetilebilir ve iyileştirilebilir. Komisyon yaygın yoksulluğun artık kaçınılmaz olmadığı kanaatinde. Yoksulluk sadece kendinde kötü olan bir şey değildir; sürdürülebilir kalkınma herkesin temel ihtiyaçlarının karşılanmasını ve yine herkesin daha iyi bir yaşama yönelik arzularını gerçekleştirebilmek için olanaklarının genişletilmesini gerektirmektedir. Yerleşik yoksulluğa izin veren bir dünya, ekolojik ya da diğer her türlü felakete maruz kalmaya açıktır.

Temel ihtiyaçların karşılanması için, çoğunluğunu yoksulların oluşturduğu milletlerin ekonomik büyümelerinin sağlanması tek başına yeterli değildir; aynı zamanda yoksulların

²⁴ François Ost, ‘Le juste milieu - Pour une approche dialectique du rapport homme-nature’ in Philippe Gérard, François Ost and Michel Van de Kerchove (eds) *Images et usages de la nature en droit* (Presses de l’Université Saint-Louis 1993) 13-73, < <https://books.openedition.org/pustl/23445> > Erişim Tarihi 4 Mayıs 2020.

²⁵ ibid para 3.

²⁶ ibid para 4.

²⁷ ibid para 49.

*büyüme*yi sürdürülebilir kılan kaynaklardan kendilerine düşen adil payı almalarının sağlanması gerekmektedir. Kararların alınmasına vatandaş katılımını sağlayan siyasal sistemlerin ve uluslararası kararların alınmasında etkili bir demokrasinin varlığı bu adaletin sağlanmasına izin verecektir.

Sürdürülebilir küresel kalkınma daha varlıklı olanların yaşam tarzlarını, örneğin enerji kullanımlarını, Gezegen'in ekolojik ihtiyaçlarına adapte etmelerini gerektirmektedir. Bunun dışında hızlı bir demografik artış, kaynaklar üzerinde baskının artmasına ve yaşam şartlarının iyileşme hızının yavaşlamasına neden olabilir; bu nedenle sürdürülebilir kalkınma ancak nüfusun büyüklüğüyle büyümenin, ekosistemin değişen üretim potansiyeliyle uyum içinde gelişmesiyle mümkündür.

Bütün bunlar göstermektedir ki; sürdürülebilir kalkınma, sabit bir denge hali değil; kaynakların işletilmesinin, yatırımların yönetilmesinin, teknolojik gelişmenin yönlendirilmesinin ve kurumsal değişimin geleceğin ve bugünün ihtiyaçlarına uygun olarak belirlendiği bir değişiklik sürecidir. Bu sürecin kolay ve dolambaçsız bir süreç olduğunu iddia etmiyoruz. Acı verici seçimlerin yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla, son gözlemlerde, sürdürülebilir kalkınma bir siyasi irade meselesidir".²⁸

Bu Rapor'dan itibaren sürdürülebilir kalkınma terimi yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle yukarıda yapılan alıntının ilk paragrafında yer alan, "bugünün ihtiyaçlarının, gelecek kuşakların kendilerininkini karşılama kabiliyetlerini tehlikeye düşürmeksizin karşılanmasını sağlamak" ifadesi adeta sürdürülebilir kalkınmanın tanımı olarak benimsenmiş görünmektedir. Ancak kanımızca bu terim aslında sürdürülebilir kalkınmanın ahlaki yükümlülük boyutunu vurgular niteliktedir.

Rapor'da sürdürülebilir kalkınmanın her şeyden önce yeni ekonomik dönemin temel kavramlarından biri olduğu vurgulanmakta ve ekonomik büyüme ile yoksulluk arasında bir ilişki kurulmaktadır. Ancak bu ilişki, kontrolsüz ekonomik büyümenin yoksulluğu artıracığı şeklinde değil; yoksulluğun ekonomik büyümeyle engelleyeceği şeklinde kurulmuştur. Dolayısıyla yoksullukla mücadele gerekmektedir. Ancak bu noktada şu soru akla gelmektedir: Hangi yoksulluk? Rapor devletleri ikiye ayırmış görünmektedir. Nüfusunun çoğunluğunu yoksulların oluşturduğu devletler ve daha varlıklı devletler. Bu iki devlet tipinin sürdürülebilir kalkınmaya katkısı farklı olacaktır.

Nüfusunun çoğunluğunu yoksulların oluşturduğu devletler (siyasi terminolojide gelişmekte olan devletler) için iki yükümlülük öngörüldüğü saptanabilir: bunlardan ilki, yoksulların temel ihtiyaçlarının karşılanması ve onlara mevcut durumlarını iyileştirme imkanlarının tanınması yolundaki yükümlülüktür. İkincisi ise, bu devletlerde yoksul çoğunluğun da ülke kaynaklarından pay almasının sağlanmasıdır. Bu şekilde tasarlanan "adil paylaşım"ın yolunun da demokrasiden geçtiği vurgulanmaktadır. Kanımızca Rapor'un asıl katkısı ise demokrasinin gerçekleştirilme

²⁸ Our Common Future, para 27-30. Vurgular bize ait.

düzeyi konusunda ortaya çıkmaktadır. Öncelikle bu devletlerde vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını sağlayan mekanizmaların öngörülmesi gerektiği vurgulanmakta; ancak ikinci olarak demokrasinin uluslararası alana taşınması gerektiği (“uluslararası kararların alınmasında etkili bir demokrasinin varlığı”) belirtilmektedir.

Nüfusunun çoğunluğunu varlıklı kişilerin oluşturduğu devletler açısından ise sürdürülebilir kalkınmanın temel yükü vatandaşlara yüklenmiş görünmektedir. Rapor’da bu açıdan ilk olarak vatandaşların yaşam tarzlarını ekolojik ihtiyaçlara göre ayarlaması zorunluluğundan bahsedilmiştir. İkinci olarak, aşırı nüfus artışının kaynaklar üzerinde yaratacağı baskı vurgulanmaktadır.

Rapor’da sürdürülebilir kalkınmanın tanımı olarak değerlendirilebilecek bölüm aslında alıntıladığımız ilk paragrafta değil, son paragrafta bulunmaktadır: “sürdürülebilir kalkınma, sabit bir denge hali değil; kaynakların işletilmesinin, yatırımların yönetilmesinin, teknolojik gelişmenin yönlendirilmesinin ve kurumsal değişimin, geleceğin ve bugünün ihtiyaçlarına uygun olarak belirlendiği bir değişiklik sürecidir”.

Bu ifadeye göre, ilk olarak, sürdürülebilir kalkınma bir **süreç**dir. İngilizce “process”, Fransızca “processus” kelimelerinin kökeni Latince “procedere” fiilidir. Ortaçağ Latinesinde, “procedere” fiili için dört ayrı anlam bağlamına işaret edilmektedir²⁹: Niermeyer sözlüğünde, fiilin birinci anlamı “topluya ya da alay halinde ilerlemek”, ikinci anlamı “bir şeye girişmek ya da başlamak”, üçüncü anlamı “dava açmak”, dördüncü anlamı ise “farklı olmak / birşeyden ayırdedilmek” olarak gösterilmiştir. Yine sözcüğün “ilerleme kaydetmek” anlamında kullanıldığını da görmek mümkündür.³⁰ Sürdürülebilir kalkınmanın bir “süreç” olarak ele alınması, onun aslında topyekûn girilen bir faaliyetler bütününe hedeflediğini göstermektedir. Burada söz konusu olan faaliyetler bütünü, sadece devletler tarafından girilebilecek ya da sadece bireyler ya da özel kuruluşlar tarafından gerçekleştirilebilecek nitelikte değildir; Raporda uluslararası belgede görmeye alışık olmadığımız biçimde herkese dönük ödev ve yükümlülükler bulunmaktadır.

İkinci olarak, sürdürülebilir kalkınma bir süreç olduğu için, bu sözcüğe tekabül eder biçimde çerçevesi belirlenmiş kavramsal bir alan çizmek mümkün değildir. Süreç ifadesi her türlü durağanlığı dışarıda bırakır. Sürdürülebilir kalkınmanın ihtiyaçlara bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Bu da söz konusu kavramın günün koşullarına göre değişen bir anlamı olduğunu göstermektedir. Sürdürülebilir kalkınma dinamik bir kavramdır.

²⁹ Jan Frederik Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus – Lexique Latin Médiéval – Français/Anglais* (E. J. Brill 1976) 854.

³⁰ Félix Gaffiot, *Dictionnaire Latin – Français – “Gaffiot 2016”, Version Komarov* (Ed Gérard Gréco 2016) 1068, < http://gerardgreco.free.fr/IMG/pdf/Gaffiot_2016_-_komarov.pdf > Erişim Tarihi 4 Mayıs 2020.

Üçüncü olarak, Rapor’da bahsedilen ihtiyaçlar, bugünün ve geleceğin ihtiyaçlarıdır. Rapor gelecek kuşakların ihtiyaçlarını dikkate alarak gelişmenin hedeflenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Dördüncü olarak sürdürülebilir kalkınmada hedeflenen faaliyet alanları “*kaynakların işletilmesi*”, “*yatırımların yönetilmesi*”, “*teknolojik gelişmenin yönlendirilmesi*” ve “*kurumsal değişim*” olarak gösterilmiştir. Bu sayılan alanlardan, devlet ve özel kuruluşların birlikte sorumlu olduğu alanlardır. Sürdürülebilir kalkınmanın hukukun de asıl özelliği burada ortaya çıkmaktadır: sürdürülebilir kalkınma kamu-özel farkını ortadan kaldırmaktadır.³¹

B. Sürdürülebilir Kalkınmanın Anayasayla Buluşması

İncelemenin bundan sonraki kısmında öncelikle sürdürülebilir kalkınmanın konularıyla anayasanın konularının nasıl ele ele ilerlediği görülebilir (1). Ardından bu kavramın normatifliği incelenebilir (2).

1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramının İçeriği İtibarıyla Anayasayla Buluşması

Brundtland Raporu’nun ardından yine Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı tarafından 1992 yılında Rio’da 178 ülkenin katılımıyla “Birleşmiş Milletler Rio Çevre ve Kalkınma Beyannamesi” ile “Gündem 21” kabul edilmiş ve kapsayıcı bir eylem planı ortaya konulmuştur. Bu Konferans’ın diğer önemli hukuki çıktıları Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi³² ve Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’nin³³ imzaya açılmasıdır. Bunlar arasında sürdürülebilir kalkınma konusundaki tanım çalışması kapsamında Rio Beyannamesi’nden söz etmek gerekmektedir. “Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Beyannamesi”nde yirmi yedi ilke kabul edilmiştir. Prieur’ün yukarıda belirtilen Brundtland Raporu’na ilişkin yaptığı “Kuzey ve Güney ülkelerinin menfaatlerini uzlaştırma çabası” şeklindeki değerlendirmenin benzerini Rajamani Rio Beyannamesi için yapmaktadır³⁴: “*Rio Beyannamesi’nin sonucu, gelişmekte olan ülkelerle endüstriyel ülkelerin menfaatleri arasında kurulan nazik dengedir*”.

³¹ Ost, ‘Le milieu, un objet hybride qui déjoue la distinction public-privé’, <https://www.u-picardie.fr/curapp-revues/root/36/francois_ost.pdf_4a082acb12c9b/francois_ost.pdf> Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020. Bu görüşe karşı bkz Yishai Blank and Issi Rosen-Zvi, ‘The Persistence of the Public/Private Divide in Environmental Regulation’ (2014) 15(1) Theoretical Inquiries in Law 199-228.

³² Türkiye’nin bu Sözleşme’ye katılımı 2003/6458 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla gerçekleşmiştir, RG 18 Aralık 2003-25320, (4990 sayılı Uygun Bulma Kanunu için RG 21 Ekim 2003-25266).

³³ Türkiye’nin bu Sözleşme’ye katılımı 1996/8857 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla gerçekleşmiştir, RG 27 Aralık 1996-22860, (4177 sayılı Uygun Bulma Kanunu için RG 03 Eylül 1996-22746).

³⁴ Lavanya Rajamani, ‘From Stockholm to Johannesburg: The Anatomy of Dissonance in the International Environmental Dialogue’ (2003) 12(1) Review of European Community and International Environmental Law 26.

Rio Beyannamesi'nin ilk ilkesi uyarınca, “*İnsan, sürdürülebilir kalkınma kaygılarının merkezinde yer alır. Herkesin doğayla uyum içinde sağlıklı ve üretken bir yaşama hakkı vardır.*”³⁵ İkinci ilke ise “*devletlerin kendi kaynaklarını işletme yolundaki egemenlik haklarını*” hatırlatmaktadır.³⁷ Üçüncü ilke, gelişme hakkının, şimdiki nesillerin ve gelecek nesillerin kalkınmaya ve çevreye ilişkin ihtiyaçlarını **adaletli** biçimde karşılayacak şekilde kullanılacağını belirtmektedir. Dördüncü ilke, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşabilmek için **çevresel korumanın kalkınma sürecinin bütünleyici parçası** olduğunu hatırlatmakta ve ondan ayrı bir kalkınma sürecinin düşünülmemeyeceğini hükme bağlamaktadır. Beşinci ilke, yoksulluğun kökünün kazınması işinin sürdürülebilir kalkınmanın temel gereklerinden biri olduğunu vurgulamakta; altıncı ilke gelişmekte olan ülkelerin özel ihtiyaçlarının gösterilecek özeni düzenlemektedir. Ekosistemin korunmasında devletlerin ortak, ancak farklılaşmış sorumluluklarının kabulüne (bütün ülkelerin aynı düzeyde sera gazı salınımı yapmadığı dikkate alındığında) ilişkin yedinci ilke; sürdürülemez nitelikteki üretim ve tüketim alışkanlıklarının terkiyle, uygun demografik politikaların kabulünü düzenleyen sekizinci ilke, bilimsel ve teknolojik işbirliğine ilişkin dokuzuncu ilke, **çevreye ilişkin usuli güvenceleri** (çevreye ilişkin bilgiye erişim hakkı, çevreyle ilgili kararlara katılım hakkı ve gerektiğinde çevreyle ilgili idari ve yargısal başvuru hakkı) içeren onuncu ilke, devletlerin çevresel standartlarının belirlenmesi konusunda **etkili bir yasal çerçeve oluşturma yükümlülüğünü** düzenleyen on birinci ilke; devletlerin destekleyici, açık ve küresel çevresel sorunların uluslararası konsensüs temelinde çözüldüğü yeni bir uluslararası ekonomik düzen oluşturma konusunda **işbirliği** yapması gerekliliğinin altını çizen on ikinci ilke Brundtland Raporu'nun dile getirdiği hususların beyannameye dökülmüş hali görünümündedir. Ancak Rio Beyannamesi, sürdürülebilir kalkınma kavramının yer almadığı çevresel korumaya ilişkin özel hükümleri de on üç ila on dokuzuncu ilkeler temelinde düzenlenmiştir. Yirminci ilke **kadınların**, yirmi birinci ilke **gençlerin**, yirmi ikinci ilke **yerelliğin** sürdürülebilir kalkınma açısından önemini vurgulamaktadır. Yirmi üçüncü ilke işgal altındaki devletlerin kaynaklarının korunmasından ve yirmi dördüncü ilke savaş halinde olan devletlerde **uluslararası hukuk çerçevesinde hareket** edilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Yirmi beşinci ilke, barış, kalkınma ve çevresel korumanın **birbirine bağlılığını ve bölünmezliğini** vurgulamaktadır. Yirmi altıncı

³⁵ Vurgular bize ait.

³⁶ Bu ifadenin İngilizce orijinali “*Human beings are at the center of concerns for sustainable development. They are entitled to a healthy and productive life in harmony with nature*”. Fransızca metinde ise “*Les êtres humains sont au centre des préoccupations relatives au développement durable. Ils ont droit à une vie saine et productive en harmonie avec la nature*”. Report Of The United Nations Conference On Environment and Development, A/CONF151/26 (Vol. I), Distr GEN 12.08.1992, Sırasıyla < https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf > Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020 ve < [https://undocs.org/pdf?symbol=fr/A/CONF.151/26/Rev.1\(vol.I\)](https://undocs.org/pdf?symbol=fr/A/CONF.151/26/Rev.1(vol.I)) > Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020. Aslında İngilizce ve Fransızca metinler arasında özellikle ikinci cümlemin yazım şekli konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Fransızca metinde yer alan “avoir droit à” (-e hakkı olmak) ifadesine karşılık gelmek üzere kullanılan “be entitled to” (hak etmek/hakkı olmak) ifadesi, daha çok sosyal haklar için kullanılmaktadır. İngilizce metinde “have the right to” ifadesinin kullanılmaması hususuna özellikle dikkat edilmiş görünmektedir.

³⁷ Vurgular bize ait.

ilke devletlerin çevresel sorunları **barışçıl biçimde ve Birleşmiş Milletler Şartına uygun araçlarla** çözeceğini düzenlemektedir. Son ilke, **bu Beyanname'nin ve sürdürülebilir kalkınmayla ilgili bunu takip eden milletlerarası hukukta yer alan ilkelerin yerine getirilmesinde devletler ve kişilerin iyi niyetle ve ortaklık ruhu içinde işbirliği yapacaklarını** hükme bağlamaktadır.

Bu Konferans'ın ardından Birleşmiş Milletler'e üye devletler, Eylül 2000 tarihinde New York'ta toplanan Milenyum Zirvesi'nde Milenyum Beyannamesi'ni kabul etmişlerdir. 2015 itibarıyla aşırı yoksulluğun azaltılmasına dönük sekiz milenyum kalkınma hedefi belirlenmiştir.

Birleşmiş Milletler nezdinde sürdürülebilir kalkınmayla ilgili bir diğer girişim 2002 yılında Johannesburg'da gerçekleştirilen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'dir. Bu Zirve'nin ardından Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Beyannamesi ve Johannesburg Eylem Planı kabul edilmiştir. Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Beyannamesi, Eylem Planıyla birlikte özellikle yoksullukla ve çevresel yıkımla ilgili olarak Rio'da 1992'de kabul edilmiş olan genel ilkelerin hayata geçirilmesine dönük somut öneriler içermektedir. Johannesburg Beyannamesi'nin birkaç önemli özelliği vardır. Bunlardan ilki Beyanname'nin dilidir. Bu Beyanname'nin (özellikle çocuklardan bahsedilen bölümlerinde) hukuk metinlerinde (belki anayasa başlangıç hükümleri dışında) görmeye alışık olmadığımız şekilde duygusal ve hatta Holder ve Lee'nin ifadesiyle “basmakalıp”³⁸ ifadeler bulunmaktadır. Beyanname'nin 3. paragrafı uyarınca, “*Bu Zirve'nin başlangıcında Dünya çocukları bize basit ama açık biçimde geleceğin onlara ait olduğunu söylediler; onlara eylemlerimiz yoluyla, yoksulluğun, çevresel bozulmanın ve sürdürülebilir olmayan kalkınma modellerinin neden olduğu onursuzluktan arınmış bir Dünya miras bırakma yükümlülüğüyle bizi baş başa bıraktılar*”.

Beyanname'nin ikinci özelliği üye devletlerin sürdürülebilir kalkınma esasına bağlılıklarını beyan etmelerinin ardından, küresel bir toplum oluşturma hedefleri üzerinde mutabakata varmış olmalarıdır: “**herkes için insan onuru ihtiyacının bilincinde olan insancıl, adil ve duyarlı küresel toplum inşası**” (md. 2). Ancak bu Beyanname'nin en önemli özelliği sürdürülebilir kalkınmanın üç temel unsurunu belirtmiş olmasıdır: Beyanname'nin 5. maddesi uyarınca :

“(…) sürdürülebilir kalkınmanın birbirine bağlı olan ve karşılıklı olarak birbirini pekiştiren ayaklarını [unsurlarını] – ekonomik kalkınma, sosyal gelişme ve çevresel koruma –, yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde ileri götürme ve güçlendirme müşterek sorumluluğunu üstleniyoruz”. (Vurgular bize ait).

³⁸ Jane Holder and Maria Lee, *Environmental Protection - Law and Policy* (2nd edn, Cambridge University Press 2007) 229.

Böylece sürdürülebilir kalkınma bu üç ayakla/unsurla tanımlanmaya başlanmıştır: ekonomik kalkınma, sosyal gelişme ve çevresel koruma.³⁹ Johannesburg Beyannamesi'nin bir başka özelliği, bu Beyanname'de “dayanışma” (md. 17), “insan onuru” (md. 2 ve 18), “küresel toplum inşası” (md. 2, 12 ve 21), “gelir artırıcı istihdam olanaklarının yaratılması” (md. 28) gibi kavramların sürdürülebilir kalkınma kavramının yanında kullanılmasıdır. Bu anlamda Johannesburg Beyannamesi'nin, sosyal devlet kavramlarını sürdürülebilir kalkınma kavramının yanına yerleştirdiği söylenebilir.⁴⁰ Kadınların güçlendirilmesi, özgürleşmesi ve cinsiyet eşitliğinin sürdürülebilir kalkınma için önemi vurgulanmıştır (md. 20). Bu Beyanname ile ilk defa bu kadar açık biçimde özel sektörün (büyük ve küçük şirketlerin) sürdürülebilir kalkınmadaki rolü vurgulanmış (md. 27), ardından da özel sektör kuruluşlarının kurumsal hesap verebilirliklerinin artırılması ihtiyacı üzerinde durulmuştur (md. 29). Johannesburg Beyannamesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için yetkili organ olarak “*Dünyanın en evrensel ve temsili teşkilatı olan Birleşmiş Milletleri*” tayin etmiştir (md. 32).

Pallemarts tarafından ifade edilen, Johannesburg Beyannamesi'nin Rio'ya göre çok büyük bir ilerleme teşkil etmediği, ancak değinmiş olduğu belli hususların ileride uluslararası sürdürülebilir kalkınma açısından açılım teşkil edebileceği düşüncesi doktrinde ortak görüş gibi değerlendirilmiş görünmektedir.⁴¹

Rio Zirvesi'nin üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra 2012'de yine Rio'da Rio+20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı gerçekleştirilmiştir. Üye Devletler, Konferans'ın ardından “*The Future We Want*” (Arzuladığımız Gelecek) isimli belgeyi çıktı olarak kabul etmiştir.

2015 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde Sürdürülebilir Kalkınma için “Gündem 2030” belgesi kabul edilmiş, bu şekilde on yedi sürdürülebilir kalkınma hedefi ortaya konmuştur: “**yoksulluğa son**”, “**açlığa son**”, “**sağlık ve kaliteli yaşam**”, “**nitelikli eğitim**”, “**toplumsal cinsiyet eşitliği**”, “**temiz su ve sanitasyon**”, “**erişilebilir ve temiz enerji**”, “**insana yakışır iş ve ekonomik büyüme**”, “**sanayi yenilikçilik ve altyapı**”, “**eşitsizliklerin azaltılması**”, “**sürdürülebilir şehirler ve topluluklar**”, “**sorumlu üretim ve tüketim**”, “**iklim eylemi**”, “**sudaki yaşam**”, “**karasal yaşam**”, “**barış adalet ve güçlü kurumlar**”, “**amaçlar için ortaklıklar**”. Aynı yıl Sendai Eylem Planı (Afet Risklerinin Azaltılması Hakkında), Addis Ababa Eylem Planı (Finansman Uygulamaları) ve Paris İklim Değişikliği Anlaşması kabul edilmiştir.

³⁹ Aslında sosyal gelişme ayağını da içeren üç ayak daha önce 1997 Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararıyla da ortaya konulmuştu. Bkz Nations unies, Assemblée générale, Résolution du 28 june 1997, A/RES/S-19/2, Distr GEN 19.09.1997, ‘Programme relatif à la poursuite de la mise en œuvre d’Action 21’, özellikle para 23-32 < <https://www.un.org/french/events/wssd/docs/ares192f.pdf> > Erişim Tarihi 6 Haziran 2020.

⁴⁰ Beyanname'de daha önce Brundtland Raporu'nda ve Rio Beyannamesi'nde bahsedilen temel ihtiyaçlar somutlaştırılmıştır: “temiz su, sağlık önlemleri, uygun barınma imkanları, gıda güvenliği, sağlık hizmetlerine erişim, biyolojik çeşitliliğin korunması” esaslı öngörülmüş (md 18) ve kronik açlık, kötü beslenme, uyuşturucu, insan ticareti, organize suçlar, terörizmle, her türlü şiddetle ve hastalıklarla mücadele edileceği (md 19) hükme bağlanmıştır.

⁴¹ Marc Pallemarts, ‘International Law and Sustainable Development: Any Progress in Johannesburg?’ (2003) 12 Review of European Community and International Environmental Law 1.

2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Normatif Değeri

Sürdürülebilir kalkınma pek çok uluslararası belgeye konu olmuştur. Bu belgelerin bazıları uluslararası hukukça *soft law*⁴² olarak nitelenen kaynaklardır (beyannamelerde olduğu gibi). Bununla birlikte, *hard law* özelliğine sahip, sürdürülebilir kalkınmanın farklı unsurlarını içeren uluslararası sözleşmeler de bulunmaktadır.⁴³ Uluslararası hukukta bulunan *soft law / hard law* ayrımı, Türkçe’ye katı hukuk / esnek (ya da yumuşak) hukuk olarak çevrilebilmektedir. Terimlerden ilki bağlayıcı hukuku, diğeri bağlayıcı olmayan hukuku ya da uluslararası hukukçuların deyimiyle Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 34. maddesinde anılmayan belgeleri ifade etmektedir. Ancak ulusal hukuk, bu tür bir ayrımı dışlar ve bütün hukuk normlarını piramidal bir yapı içerisinde birbirine bağlı olarak düşünür. Ayrıca, anayasa hukukunda katılık ve esneklik (ya da yumuşaklık) sıfatları anayasa değişikliği sürecine ilişkin kullanıldığından, bu incelemede ilgili kavramlar orijinal halinde kullanılarak, terminolojik bir karışıklıktan kaçınılmaya çalışılmıştır.

Barral’a göre, sürdürülebilir kalkınma kavramı, bir sonuç yükümlülüğü olarak değil; ancak araçsal bir yükümlülük olarak uluslararası örf adet hukukunun potansiyel bir parçasıdır.⁴⁴ Lowe’a göre, bu kavram uluslararası hukukun birincil kaynaklarından biri olmamakla birlikte, uluslararası yargıcın elindeki bir yorum aracıdır.⁴⁵

Uluslararası hukukçuların sürdürülebilir kalkınma kavramının normatif niteliğini bu kadar tartışmalarının temel nedeni, bu ifadenin daha çok “beyannameler” “eylem planları” gibi bağlayıcılık niteliği zayıf görülen⁴⁶ *soft law* olarak nitelenen belgelerde anılmış olmasıdır. Aslında uluslararası hukuk belgelerinin böyle bağlayıcı olan / olmayan diye sınıflandırılmasının hukuken başlı başına son derece önemli bir sorun olması⁴⁷ bir yana bırakıldığında⁴⁸, *soft law* belgelerin eski etkisiz konumundan

⁴² Bu ifadenin, uluslararası normların gelişiminde geçiş aşamasını anlatmak üzere ilk defa Lord McNair tarafından kullanıldığı ve yine bu kavramın uluslararası örgütlerin bağlayıcı olmayan program niteliğindeki kararlarını ifade etmek için Dupuy tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir, bkz Jürgen Friedrich, *International Environmental 'soft law'* (Springer 2013) 2 fn 4.

⁴³ Barral, 2013 yılı itibarıyla 300’ün üstünde uluslararası antlaşmadan, 112 çok taraflı antlaşmadan bahsetmektedir, Barral (n 8) 384.

⁴⁴ ibid 386.

⁴⁵ Vaughan Lowe, ‘Sustainable Development and Unsustainable Arguments’ in Alan Boyle and David Freestone (eds) *International Law and Sustainable Development - Past Achievements and Future Challenges* (Oxford University Press 1999) 31. Lowe’ün bu makalesi daha çok Uluslararası Adalet Divanının *Gabčikovo-Nagymaros Barajı* (Macaristan/ Slovakya, 25.09.1997) kararı ve bu karar içinde yer alan Başkan Yardımcısı Yargıç Weeramantry tarafından yazılan ayrı gerekçenin eleştirisi biçiminde kurgulanmıştır. Karara erişim için < <https://www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-FR.pdf> > Erişim Tarihi 10 Mayıs 2020.

⁴⁶ Hugh Thirlway, *The Sources of International Law* (2nd edn, Oxford University Press 2019) 186.

⁴⁷ Richard Reeve Baxter, ‘International Law in Her Infinite Variety’ (1980) 29 (4) *The International and Comparative Law Quarterly* 564.

⁴⁸ Aslında bunu bir yana bırakmayan, Kelsen ve Merk’ın *Stufenbau* teorisini uluslararası hukuka uygulamaya dönük çalışmalar yapan Jörg Kammerhofer gibi yazarlar bulunmaktadır. Bkz Kammerhofer, ‘Sources in Legal-Positivist Theories: Pure Theory’s Structural Analysis of the Law’ in Samantha Besson and Jean d’Aspremont (eds) *The Oxford Handbook of The Sources of International Law* (Oxford University Press 2017) 343-362. Ancak Samantha Besson’un bu alanda “uluslararası dikey çoğulculuğun” hakim olduğuna ilişkin saptaması genel görüşü yansıtır görülmektedir, Besson, ‘Theorizing the Sources of International Law’ in Samantha Besson and John Tasioulas (eds) *The Philosophy of International Law* (Oxford University Press 2010) 181.

uzaklaştığı ve sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin bu tür belgelerin *soft law*'da "hukukileşmeye" örnek verildiği görülmektedir.⁴⁹

Uluslararası hukukçuların, düzenlendiği belge dışında, sürdürülebilir kalkınma kavramının normatif niteliğini bu kadar tartışmalarının ikinci nedeni (yine ilk nedenden tamamen kopuk olmamakla birlikte) bu belgelerin yazım şeklidir. Özellikle Johannesburg Beyannamesi'nin çocuklara ilişkin yukarıda alıntılan bölümünde görüldüğü gibi, anılan belgeler hukuki olmayan ya da daha açık bir ifade ile normatif anlamda "ön kayıtlayıcı" (prescriptive) olmayan ifadeler içermektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramının açıkça zikredildiği Rio Beyannamesi'nin "1. ilkesini"⁵⁰ ele alalım: *İnsan, sürdürülebilir kalkınma kaygılarının merkezinde yer alır. Herkesin doğayla uyum içinde sağlıklı ve üretken bir yaşama hakkı vardır.*" Bu ifadenin ikinci cümlesinin İngilizce ve Fransızca metni arasındaki farktan yukarıda bahsetmiştik. Birinci cümle ise, bir beyannamede açıkça "sürdürülebilir kalkınma" ifadesinin kullanılması açısından önem taşımaktadır. Lowe bu cümlede "kalkınmanın sürdürülebilir olması gerektiğinin" açıkça söylenmemiş olmasının ilgili metnin normatifliğini zayıflattığını ifade etmektedir.⁵¹ Gerçekten de bu ilk cümlede ("*İnsan, sürdürülebilir kalkınma kaygılarının merkezinde yer alır*") kişilere herhangi bir hak tanınmadığı gibi, devlet için de açık bir yükümlülük yüklenmemiştir. Hatta bu cümlede hiçbir ön kayıtlayıcı ifade bulunmamaktadır. Uluslararası hukukta metnin açık bir yükümlülük öngörmediği hallerle ilişkin getirilen bu normatifik eleştirisi, sadece sürdürülebilir kalkınma hakkında değil, hatta sadece beyannameler için değil; Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38. maddesinde sayılan uluslararası anlaşmalar için de yapılabilmektedir.⁵² Bununla birlikte, son derece açık sonuç yükümlülükleri öngören Helsinki Nihai Senedi gibi *soft law* belgeleri vardır. Hatta Prosper Weil, uluslararası hukukun kendi normları yüzünden hasta olduğunu ve bu hastalığın da uluslararası topluluktan kaynaklanan ve hukukçunun tedavi edemeyeceği yapısal (yaptırım sisteminin olmaması, çok boşluk bulunması vs.) ve kavramsal zayıflıklara (hak ve yükümlülüklerin normatif bir biçimde gösterilmemesi vs.) neden olduğunu belirttiği⁵³ makalesinde, Stockholm Beyannamesi'ni ve Helsinki

⁴⁹ Marcel M. T. A. Brus, 'Soft Law in Public International Law: A Pragmatic or a Principled Choice? Comparing the Sustainable Development Goals and the Paris Agreement' in Pauline Westerman et al. (eds) *Legal Validity and Soft Law* (Springer International Publishing AG 2018) 243-266.

⁵⁰ Açıkçası bir beyannamede "madde" (article) değil de, "ilke" (principle) ifadesinin kullanılması bile normatif olana (hukuk) değil de, olgusal olana (hukuk-dışı) yönelindiğini gösteriyor.

⁵¹ Lowe (n 45) 24-25.

⁵² Prosper Weil bu tür anlaşmalara örnek olarak bazı nükleer silah denemelerinin yasaklanmasına ilişkin 1963 tarihli Moskova Andlaşması'nı örnek vermekte, ardından da anlaşmalarda sıklıkla kullanılan ve yükümlülük getirmeyen ifadeleri anmaktadır ("*Devletler (...) için çaba sarfedeceklerdir*"; "*Taraflar (...) durumunda mümkün olduğunca hızlı harekete geçeceklerdir*"; "*Taraflar (...) için gayret göstereceklerdir*" vb), Prosper Weil, 'Vers une normativité relative en droit international', (1982) 86 *Revue générale de droit international public* 7-8. *Hard law* içerisinde yer almakla birlikte, normatif ifadeler içermeyen diğer uluslararası anlaşma örnekleri için bkz Alain Pellet, 'Les raisons du développement du *soft law* en droit international: choix ou nécessité?' in Pascale Deumier and Jean-Marc Sorel (eds) *Regards croisés sur la soft law en droit interne, européen et international* (LGDJ 2018) 178-179.

⁵³ Weil (n 52) 6 vd.

Nihai Senedi’ni *hukuk – öncesi* siyasi belgeler arasında saymakta ve bunların *soft law* olarak nitelenmesinin kural koyucu niteliklerinde bir değişiklik yapmadığını belirtmektedir.⁵⁴

Boyle – Chinkin ise beyannamelerin *hard law* arasında sayılmamasının onların etkililiğine etki etmediğini, Rio Beyannamesi’nin bir uluslararası andlaşma olarak imzaya açılmış olması halinde yıllarca yürürlüğe giremeyeceğini, ancak söz konusu Beyanname üzerinde tüm ülkeler arasında andlaşmayla sağlanamayacak bir konsensüsün kısa sürede oluştuğunu ve böylece ilgili belgeyle güdülen hedeflere daha kolay ulaşıldığını, buna karşılık biyolojik çeşitlilik ve iklim değişikliğine dair daha somut düzenleme gerektiren konuların sadece andlaşma/sözleşmelerle yapılabileceğini belirtmektedirler.⁵⁵ Dolayısıyla Boyle ve Chinkin, bakış açılarını geçerlilik sisteminden etkililiğe çevirmiş görünmektedirler.

*

**

Tüm bunlardan yola çıkılarak sürdürülebilir kalkınmanın, iç hukuka ve özellikle de ulusal pozitif hukukun en üst normu olan anayasayla olan ilişkisi konusunda şu saptamalar yapılabilir:

İlk olarak, sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin uluslararası hukuk ağırlıklı olarak 1970’li yıllardan itibaren şekillenmeye başlamış, 1990’lı yılların başında bu konudaki uluslararası tanıma gerçekleşmiştir. Kavramsal olarak sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin ilkeler daha çok uluslararası hukukçuların *soft law* olarak değerlendirdiği hukukla (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararları, beyannameler, eylem planları vb.) tanınmıştır. Bununla birlikte, kavramın referans yaptığı çevresel koruma, sosyal gelişme ve ekonomik kalkınma gibi unsurlara ilişkin olarak yine uluslararası hukukçuların *hard law* olarak nitelendirdiği bağlayıcılığı tartışma konusu edilmeyen uluslararası andlaşmalar bulunmaktadır. Başka bir deyişle, sürdürülebilir kalkınma kavramsal olarak beyannamelerle tanımlanmışken, uygulanması işi konusu daha sınırlı ve daha somut olan uluslararası andlaşmalara bırakılmıştır.

Aslında söz konusu tercihin şu açıdan yararı vardır: hukukun normatif bir disiplin olmasının nedeni, bu alanın ön kayıtlayıcı normlar öngörmesi, başka bir deyişle olanı (*is*) değil; olması gerekeni (*ought*) göstermesidir. Hukuk normu kural koyarak ön kayıtlayıcıdır; bu surette bir fiili yasaklayabileceği gibi, bir fiilin yapılmasını zorunlu tutabilir ya da bir fiile izin verebilir. Bu anlamda Rio Beyannamesi’nin birinci ilkesi yukarıda görüşleri alıntılanan Lowe’un tahayyül ettiği gibi “*devletler sürdürülebilir bir biçimde kalkınırlar*” şeklinde olsaydı, bu öncülden yola çıkılarak

⁵⁴ ibid 8.

⁵⁵ Alan Boyle and Christine Chinkin, *The Making of International Law* (Oxford University Press 2007) 214-215.

hangi fiillerin zorunlu kılındığını, hangilerinin yasaklandığını ya da neye izin verildiğini anlamak için, birinci ilkede bulunmayan dışsal bir unsura bakmamız gerekecekti: “Sürdürülebilir kalkınma nedir?”. Bu durumda da sürdürülebilir kalkınmayı tanımlayış biçimimize göre normu yorumlayış biçimimiz değişecekti.⁵⁶ Ancak örneğin Aarhus Sözleşmesi’nde Stockholm ve Rio beyannamelerine referans yapılarak, çevre alanında bilgi edinme, katılım ve başvuru haklarının açık sonuç yükümlülükleri şeklinde ve ayrıca hukuki belge olarak da *hard law* olarak düzenlenmesi, hukukun normatif bir disiplin olması açısından daha uygun bir çözüm olarak görülebilir.⁵⁷ Nihayet bu tür anlaşmalar ya da sözleşmeler Anayasanın 90. maddesi çerçevesinde iç hukukun bir parçasıdır.⁵⁸

İkinci olarak, sürdürülebilir kalkınma kavramının referans yaptığı üç ayak (çevresel koruma, sosyal gelişme ve ekonomik kalkınma) ulusal pozitif hukukta en üst düzeyde 1982 Anayasası’nda düzenlenmektedir. 1982 Anayasası’nın hem genel esaslar bölümünde, hem de özel hükümlerinde sürdürülebilir kalkınmanın üç ayağına ilişkin hak ve yükümlülükler öngörülmüştür.

II. 1982 Anayasası’nda Sürdürülebilir Kalkınmaya İlişkisel Bakış

1982 Anayasası’nın, diğer Cumhuriyet Anayasalarından daha uzun olması ve 1961 Anayasası’nın yürürlükte olduğu dönemdeki bazı mahkeme kararlarıyla siyasi eleştirileri düzenleme konusu yapmasından dolayı kazuistik bir yöntemle kaleme alınmış olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹ Anayasa’nın görece uzun⁶⁰ olmasının yanı sıra

⁵⁶ Kelsen kavramla normun aynı şey olmadığını, ancak bazen kavramlara normatif bir işlev yüklenebildiğini ya da bir kavramın norm şeklinde karşımıza çıkabildiğini belirtmektedir; ancak bu durumda karşı karşıya bulunduğumuz şey bir irade işlemi değil; bir düşünce işlemidir ve dolayısıyla metafiziktir. Bkz Hans Kelsen, *General Theory of Norms* (Michael Hartney tr, Clarendon Press 1991) 278.

⁵⁷ Aksi görüş olarak Michel Virraly’nin uluslararası hukukun gelişimini ilkeler üzerinden anlatan yaklaşımı düşünülebilir, bkz Michel Virraly, ‘Le rôle des ‘principes’ dans le développement du droit international’, *Le Droit international en devenir* (Graduate Institute Publications 1990) 195-212 < <https://books.openedition.org/ideid/4393> > Erişim Tarihi 4 Haziran 2020.

⁵⁸ Bu incelemede Türk hukuk sisteminin monizmi mi yoksa düalizmi mi benimsediği yönündeki akademik tartışmaya hiç girilmeyecektir. Bu konu Türkiye’de fazlaca tartışılmıştır. Ancak monizm/düalizm ayrımı her şeyden önce hukukun ne olduğuna ilişkin teorik bir konulanmayı gerektirmektedir. Hukuku tüm normların birbirine geçerlilik ilişkisiyle bağlı olduğu bir sistem olarak tanımladığımızda monist olarak konulanırız; hukukun hukuk sistemini oluşturan normlar dışında siyasal olgulara da dayandığımız düşünüyorsanız düalist olarak nitelenirsiniz. Bu anlamda Anayasa’nın 90. maddesindeki “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası anlaşmalar kanun hükmündedir*” ifadesi iki hususa ortaya koymaktadır. İlki uluslararası anlaşmaların “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş*” olması demek, bu normların “Anayasa’nın öngördüğü” usule uygun olarak yürürlüğe konmuş olması demektir. Anayasaya uygun olarak yürürlüğe konulmuş uluslararası anlaşmalar, Türk hukuk sisteminin bir bütün olan geçerlilik sistemine dâhil olmaktadır. İkinci olarak, Anayasa bu normların “kanun hükmünde” olduğunu, başka bir deyişle Türk hukuk düzeninde kanunlar ne şekilde sonuç doğuruyorsa, anlaşmaların da o şekilde sonuç doğurduğunu göstermektedir. Bunun dışında Anayasa’nın 90. maddesinin son fıkrası uyarınca “*Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır*”.

⁵⁹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku* (17. Bası, Yetkin 2017) 59.

⁶⁰ Aslında bu uzunluk son derece izafidir; biz bu izafiliği Osmanlı-Türk anayasal belgelerine doğru tarihi bir araştırmayla kavırıyoruz; bu anlamda 1982 Anayasası (177 madde ve geçici maddelerden oluşmaktadır), 1876, 1921, 1924 ve 1961 Anayasalarından fazla maddeye sahiptir ve maddeler de bu Anayasalardaki maddelerden daha uzundur. Ancak diğer hukuk geçerlilik sistemlerinde, 296 maddeli Portekiz Cumhuriyeti Anayasası’nda (< <https://dre.pt/constitution-of-the-portuguese-republic> > Erişim Tarihi 3 Haziran 2020) ya da 396 madde ve eklerinden oluşan Hindistan Anayasasında (< <https://www.india.gov.in/my-government/constitution-india/constitution-india-full-text>) > Erişim Tarihi 3 Haziran 2020) olduğu gibi daha uzun metinlere rastlanabilmektedir.

1961 Anayasası'na dönük tepki niteliğinde hükümleri de bulunmaktadır. Ancak 1982 Anayasası'nın bütünü sadece 1961 Anayasası'na yönelik tepki ile anlaşılabilir. Bu Anayasa toplumsal ilişkileri de detaylı olarak düzenleme arayışına girmiştir. Tanör, bu detaylı düzenlemenin nedenini ve sonucunu tek bir paragrafta açıklamıştır:

*“1982 Anayasası her şeyden önce, el attığı sorunların kapsamı ve bunlara belli yönlere kesin cevaplar (çözümler) getirmek istemesiyle dikkati çekiyor. Son yirmi yılın Türkiye toplumunda saptanan hukuki, siyasi, sosyal, ekonomik, ideolojik bütün temel (ve hatta bazen de ikincil sorunlar) adeta bu anayasa eliyle çözülmek istenmiştir. Böylece, normalde bir ‘anayasa sorunu’ ya da ‘anayasa konusu’, hatta hukuk sorunu ve konusu teşkil etmeyen, toplum[un] kendi doğal dokusu içerisinde çözülmesi ya da çözülmemesi gereken bir takım sorunlar bile ‘anayasa kapsamına’ alınmışlardır. 1982 metninin anayasa teorisi açısından ilk dikkat çekici yanı budur. Anayasanın aşırı şişkinliği ve iki yıllık uygulamada bu kadar tartışılmış olması da bunun pratik sonuçlarındandır”.*⁶¹

Bu kadar detaylı bir Anayasanın sürdürülebilir kalkınmanın temas ettiği konular hakkında bir şey söylememiş olması beklenemez. Sürdürülebilir kalkınma, içerdiği konular itibarıyla, kişinin başka kişilerle, toplumla, kurumlarla, devletle ve içinde yaşadığımız Dünya'yla olan ilişkisi üzerine yeniden düşünmeyi gerektiren bir kavramdır. Brundtland Raporu'nda şu husus vurgulanmaktaydı : *“sürdürülebilir kalkınma, sabit bir denge hali değil; kaynakların işletilmesinin, yatırımların yönetilmesinin, teknolojik gelişmenin yönlendirilmesinin ve kurumsal değişimin, geleceğin ve bugünün ihtiyaçlarına uygun olarak belirlendiği bir değişiklik sürecidir”*. Sürdürülebilir kalkınma ifadesinin asıl tanımının bu olduğunu belirtmiştik. Bu tanım sürdürülebilir kalkınmayı bir “süreç” olarak ele almaktadır.⁶²

Anayasanın sürdürülebilir kalkınmaya yapabileceği en büyük katkı ise bu sürecin işletilmesi “usulleri”ni ele alış şekli olabilir.

⁶¹ Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961-1982*, (4. Bası, XII Levha 2012) 132. Metinde belirtilen tarihlere ışık tutmak adına, bu kitabın ilk baskısının Beta yayınlarından 1986'da, Tanör hayattayken son baskısının da aynı yayınevinden 1994'te gerçekleştiğini hatırlatalım.

⁶² Benzer bir tanım Çevre Kanunu'nda da bulunmaktadır: *“Sürdürülebilir çevre: Gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan, hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda (sosyal, ekonomik, fiziki vb.) ıslahı, korunması ve geliştirilmesi sürecini, Sürdürülebilir kalkınma: Bugünkü ve gelecek kuşakların, sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması esasına dayalı kalkınma ve gelişmeyi (...) ifade eder”*.

Hatırlanabileceği gibi XVIII. yüzyıl liberal anayasacılığı, iyi anayasa/kötü anayasa ayrımı yapmış, anayasayı “olması gereken”i gösteren bir metin olarak tanımlamış ve anayasada olması gerekeni de göstermişti: “*Hakların güvencelenmediği, kuvvetler ayrılığının belirlenmediği toplumlarda anayasa da yoktur*” (1789 Beyanname’sinin 16. maddesi). Bu açıdan anayasanın iki işlevi tespit edilmiş oluyordu: temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması ve devlet fonksiyonları arasında ayrıma gidilmiş olması. Başka bir deyişle, birey-devlet ilişkisinde birey “egemenlik” yetkisine sahip devlet karşısında zayıf durumda görülmüş, bu durumda birey için devletin dokunamayacağı bir hak alanı yaratılmıştır. Ayrıca kamu gücünün keyfi kullanımının önüne geçmek için farklı devlet fonksiyonlarının farklı organlar eliyle gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Başka bir deyişle, liberal anayasacılığın kurduğu birey-devlet ilişkisinde birey haklarına riayet için devlete çeki düzen verme fikri vardır.

Anayasacılığın bu birinci hedefinde (iktidarın sınırlandırılması yoluyla hukuki güvenlik) günümüzde de herhangi bir değişiklik yoktur. Ancak hukuki güvenlik talebi dışında, artık yeni bir talep vardır: Bu Dünya üzerinde hep birlikte hayatta kalmak. Dünya üzerinde hep birlikte hayatta kalma talebi, ilk defa devlet organlarını düzenlemek ya da bireylere haklar tanımak amacıyla ortaya çıkan anayasacılığın muhatap bakımından kapsamını da genişletmektedir; bundan böyle özel kişilerin de bu hayatta kalma mücadelesinde yükümlülükleri bulunmaktadır.

Rio Beyanname’sinin ilk maddesinde “*insan sürdürülebilir kalkınma kaygılarının merkezinde yer alır*” ifadesi bulunmaktaydı. Bu cümlemin ne insanlara hak tanıyan, ne de devlete yükümlülük yükleyen bir ifade olduğunu söylemiştik; hatta bu yüzden Lowe gibi hukukçular bu kavram yerine “devletler sürdürülebilir biçimde kalkınırlar” ifadesinin daha normatif olacağını söylemişti. Ancak aslında bu ifadenin önemi kanımızca yeni bir ilişki modelini ortaya koyması konusundadır. Şayet insan sürdürülebilir kalkınma kaygılarının merkezindeyse, bu durumda kaygılandırıcı hususlar insan yarattığı hususlardır. Ayrıca devlet de insan yaratıcıdır. O halde sorulması gereken sorular şunlardır: İnsan hayatta kalmak için ne yapacak? İnsan tek başına ne yapabilir? İnsan diğerleriyle birlikte ne yapabilir? İnsanın bu hayatta kalma mücadelesinde yardımcı olacak ne tür mekanizmalar düşünülebilir? Sürdürülebilir kalkınmanın bu sorulara verdiği cevap iki yönlüdür: Hep birlikte ayakta kalmak için bir yandan çocukları ve gelecek kuşakları düşünmek gerekmektedir (kuşaklar arası adalet) (A). Diğer yandan hep birlikte ayakta kalmak, birlikte yaşadığımız insanları düşünmekle mümkündür (kuşak içi adalet) (B). Dolayısıyla 1982 Anayasasında bu kavramların izini aramak gerekmektedir.

A. Kuşaklar Arası Adalet ve 1982 Anayasası

Kuşaklar arası adalet meselesine adalet kavramından yola çıkarak bir tanım getirmek cüretini gösteremeyiz.⁶³ Ancak bu kavramın bir kuşakla kendisinden sonra gelecek olan kuşaklar arasındaki *ilişkiyi* esas alarak oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Bu yaklaşım uyarınca, her kuşak kendisine önceki kuşaklardan aktarılan tabii ve kültürel mirası, sonraki kuşaklara, kendisine bırakıldan daha kötü koşullarda devretmemelidir.⁶⁴ Bu teori, içinde pek çok sorgulamayı gerektiren siyasi ve ahlaki⁶⁵ bir teori olarak ortaya çıkmaktadır. Bu teoriden normatif ve özellikle anayasal alana yansıyan husus ise tabii ve kültürel mirasın, başka bir deyişle çevrenin korunması zorunluluğudur.

Anayasa ve uluslararası belgeler bu korumanın esaslarını maddi (1) ve usuli (2) güvencelerle düzenlemektedir.

1. Maddi Güvenceler

Anayasa hukuku kökenli uluslararası hukukçular, anayasalardaki çevre hakkı düzenlemelerinin ve bunların ulusal organlarca yorumlanması şeklinin ileri ölçüde uluslararası hukuktan etkilendiğini ve bu doğrultuda şekillendiğini belirtmektedirler.⁶⁶ Dolayısıyla, **anayasal çevre hakkı öncelikle uluslararası hukukla ilişkilidir.**

8 Temmuz 1996'da La Haye Uluslararası Adalet Divanı şu şekilde bir istişari karar vermiştir: “*çevre bir soyutlama değildir, gelecek kuşaklar da dahil olmak üzere insanların yaşam kalitelerinin ve sağlıklarının bağlı olduğu, içinde buldukları mekandır*”.⁶⁷

Anayasa Mahkemesi'nin incelediği Kanun'un gerekçesine referansla da olsa sürdürülebilir kalkınmanın ilksel temellerini oluşturan uluslararası belgelerle ilişkiyi kurmuş olduğu kararı bu açıdan özellikle anılabilir:

⁶³ Bu konuda karşılaştırmalı hukukta ciddi bir literatür bulunmaktadır: Edith Brown Weiss, *In Fairness to Future Generations* (Transnational Publishers Inc. 1989); Catherine Redgwell, *Intergenerational Trusts and Environmental Protection* (Manchester University Press 1999); Emmanuel Agius and Salvino Busuttill, *Future Generations and International Law* (Routledge, 2009); Joerg Chet Tremmel ed, *Handbook of Intergenerational Justice* (Edward Elgar Publishing 2006); Simon Caney, 'Justice and Future Generations', (2018) 21 Annual Review of Political Science 475-493 < <https://www.annualreviews.org/journal/polisci> > Erişim Tarihi 12 Haziran 2020); Malgosia Fitzmaurice, *Contemporary Issues in International Environmental Law* (Edward Elgar Publishing 2009); Richard P. Hiskes, *The Human Right to a Green Future – Environmental Rights and Intergenerational Justice* (Cambridge University Press 2009). Bu konuda Türkçe literatür için Şule Şahin Ceylan, 'Nesiller Arası Adalet Faydacı Yaklaşım', (2012) 61(2) AÜHFD 749-771, < <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/624035> > Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020; Şahin Ceylan, 'Gelecek Nesillerin Haklarına Gewirth Formülü: Bireyden Topluma Doğru', (2014) 72(1) İÜHFM 293-310, < <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/97876> > Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020; İbrahim, *Çevre Hakkı* (3. Bası, İmge Yay 1996).

⁶⁴ Patricia Birnie, Alan Boyle and Catherine Redgwell, *International Law & the Environment*, (3rd edn, Oxford University Press 2009) 119.

⁶⁵ Bu boyutu da kapsayan bir inceleme olarak Ost, 'Après nous le déluge ? Réflexions sur la responsabilité écologique à l'égard des générations futures' in Hélène Ackermans (ed) *Variations sur l'éthique - Hommage à Jacques Dabin* (Presses de l'Université Saint-Louis 1994) 389-411 < <https://books.openedition.org/pu/sl/17811> > Erişim Tarihi 4 Temmuz 2020.

⁶⁶ Alexandre Kiss, 'Les origines du droit à l'environnement : le droit international', (2003) (numéro special: La charte constitutionnelle en débat) Revue juridique de l'environnement 13-14.

⁶⁷ CIJ, 'Licéité de la menace ou de l'emploi d'armes nucléaires', Avis consultatif du 8.07.1996, para 29, <<https://www.icj-cij.org/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-FR.pdf>> Erişim Tarihi 6 Haziran 2020.

“(…) Yasa'nın gerekçesinde de belirtildiği gibi sürdürülebilir kalkınma ilkesinin 1987 Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun Ortak Geleceğimiz Raporu, 1992 Rio Çevre Dünya Zirvesi, 2002 Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gibi uluslararası çalışmalara paralel olarak çevre hakkını daha kapsamlı ve etkin şekilde korumayı amaçladığı gözetildiğinde, çevre hakkının norm alanını daraltmadığı sonucuna varılmıştır”.⁶⁸

Ayrıca **anayasal çevre hakkı diğer anayasal haklarla ilişkilidir**. La Haye Adalet Divanı Yargıcı Weeramantry önceki bölümde anılmış olan *Gabčíkovo-Nagymaros* kararına yazdığı ayrı gerekçede, şunu söylüyordu: “Çevrenin korunması çağdaş insan hakları doktrininin temel bir parçasını oluşturmaktadır, zira bu koruma, sağlık hakkı ve yaşama hakkının kendisi gibi birçok temel hakkın olmazsa olmaz şartıdır”.⁶⁹

1982 Anayasası'nda genel biçimde çevrenin ve kültür varlıklarının korunmasına ilişkin hükümler bulunduğu gibi, daha sektörel temelde koruyucu hükümleri görmek de mümkündür. Anayasa'daki bu hükümlerin yorumlanması ve uygulanması sürecinde, çevre hakkının özellikle yaşama ve sağlık haklarıyla birlikte ele alınması gerekmektedir.⁷⁰ Anayasa'nın 56. maddesinde çevre, sağlık ve yaşama hakkı iç içe düzenlenmektedir:

“Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.

Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir”.

Anayasa Mahkemesi bu hakları beraber değerlendirme imkânı bulmuştur:

*“(…)sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin içeriği itibarıyla hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda islahı, korunması ve geliştirilmesi ile sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına aldığı açıktır”.*⁷¹

⁶⁸ AYMK, E 2006/99, K 2009/6, 15 Ocak 2009.

⁶⁹ CIJ, ‘Projet Gabčíkovo-Nagymaros’, Arrêt du 25.09.1997, Opinion individuelle de M. Weeramantry, 91-92, < <https://www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-03-FR.pdf> > Erişim Tarihi 6 Haziran 2020.

⁷⁰ Anayasa Mahkemesinin çevre hakkına ilişkin iptal / itiraz kararları incelemesi için bkz Yasemin Semiz, ‘Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi’, (2014) 4(2) Hacettepe HFD 9–46, <<http://www.hukukdergi.hacettepe.edu.tr/dergi/C4S2makale1.pdf> > Erişim Tarihi 8 Haziran 2020; Anayasa Mahkemesinin çevre hakkına ilişkin bireysel başvuru kararları incelemesi için bkz Bahar Konuk Sommer, ‘Türk Hukukunda Çevre Hakkının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması’, (2019) 4(2) YBHD 169-188, <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/774964> > Erişim Tarihi 8 Haziran 2020.

⁷¹ AYMK, E 2006/99, K 2009/6, 15 Ocak 2009.

Anayasa’da yer alan çevre hakkı düzenlemesinin diğer anayasal haklarla ilişkili olarak ele alınmasının aslında Anayasanın 65 ve 148/3 maddeleri açısından önemi vardır. Şöyle ki; Anayasa’nın 65. maddesi sosyal ekonomik haklar açısından adeta bir “yükümlülük azaltma” maddesi olarak düzenlenmiştir. Bu madde, devletin sosyal ekonomik haklar alanındaki yükümlülüklerini mali imkânların yeterliliği ölçütüne bağlamıştır.⁷² Anayasa’nın Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuruyu düzenleyen 148/3. maddesi de bireysel başvuru hakkını yalnızca Avrupa Sözleşmesi’yle Anayasa’nın ortak koruma alanındaki haklarla sınırlamıştır. Bu iki düzenleme açısından 56. maddede düzenlenen çevre hakkının kişi hakları ve özgürlükleriyle olan bağlantısı konusunda Anayasa Mahkemesi’nin yorumu oldukça belirleyici bir hale gelmiştir. Anayasa Mahkemesi 2012 yılında verdiği bir kararla, hem Anayasa’nın 5. maddesi ile 56. maddesi arasındaki bağlantıyı kurmuş, hem de “ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklerin” sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını geçersiz kılmayacağını belirtmiştir:

“Anayasa’nın 5. maddesiyle kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlama ve insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlama ödevi Devlete verilirken, 56. maddesiyle de herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu belirtilerek, bu hakkı korumanın yine devletin ve vatandaşların ödevi olduğu vurgulanmaktadır.

(...) Anayasa’nın 5. ve 56. maddeleri ile Devlete verilen görevlerin yerine getirilmesi, madencilik faaliyetlerinin belli bir plan ve program çerçevesinde yapılması ve bu faaliyetlerin gözetimi ve denetimi ile gerçekleştirilebilir. Anayasa’da yer alan ‘sağlıklı ve dengeli çevre’ kavramına, doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önlenildiği bir çevre kadar, işin niteliğine göre belirli esaslara uygun olarak madencilik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği çevrenin de gireceği kuşkusuzdur. (...) Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, getirilecek kuralın, ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklerle yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan değildir.”⁷³

Anayasa Mahkemesi, çevre hakkı açısından bireysel başvuru imkanını değerlendirdiği kararında Anayasa’nın sırasıyla özel yaşam ve konut dokunulmazlığına ilişkin 20 ve 21. maddeleriyle 56. maddesi arasındaki bağlantıyı da kurmuştur.

⁷² Aslında bu hükmün de sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda yeniden yorumlanması gerekmektedir. Tanör bu hükmün 1961 Anayasası’ndaki benzeri (md 53) açısından şunları söylüyordu: “Bu tür kuralların konmasını gerektiren sebepler nelerdir? Bunların başında sosyal görevlerini yerine getiremeyen devletin –konumuz açısından yasama organının-, Anayasa’ya hak sahibi kılınmış kişiler tarafından dava yoluyla sıkıştırılmasını önleme düşüncesi geliyor. (...) Bir görüşe göre de (...) madde Anayasanın geçerliliğini ve saygınlığını koruyucu niteliktedir. Bu madde olmasaydı, devletin sosyal ödevlerini gerçekleştirememiş olması tüm Anayasa’nın saygınlığına gölge düşürürdü. Sosyal politikadan çok iktisadi politika sorunlarına öncelik veren ve bunu da özel sermaye birikimi şeklinde anlayan bazı liberal iktisatçılar da (...) maddeyi, devlet ve özel kesim giderlerine sınır çizilmesini sağlayıcı, yatırım politikasını geliştirici ve milli geliri artırıcı nitelikte gördükleri, ‘enflasyona karşı bir teminat’ ya da bir ‘muvazene sigortası’ saydıkları için savunmuşlardır”, Bülent Tanör, *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar* (May 1978) 373. Tanör’ün bu son andığı “liberal iktisatçılar” şimdi bu yazıları kaleme almış olsalardı, büyük ihtimalle, söz konusu hükmün, çevrenin korunması yükümlülüğü açısından herhangi bir değişiklik (ya da yükümlülük azaltması) meydana getirmemesi gerektiğini, çevre bozulmasının, sosyal adaletsizliğin ve fakirliğin olduğu yerde kalkınmanın da mümkün olamayacağını söylerlerdi.

⁷³ AYMK, E 2011/110, K 2012/79, 24 Mayıs 2012. Sağlık hakkıyla 17. madde arasında benzer şekilde kurulan bağlantı için AYMK, E 2016/125, K 2017/143, 28 Eylül 2017, 67 ve 69.

“Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının anayasal anlamda normatif dayanağı 56. madde hükmünde yer verilen, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu yönündeki düzenlemedir. Ancak söz konusu hüküm, Anayasa’nın sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde yer almaktadır. Bu sebeple Anayasa’da yer alan ikinci ve üçüncü kuşak hakların ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuruda bulunulamayacağı ifade edilmekte birlikte sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının Anayasa’nın özel hayata ve aile hayatına saygıyı güvence altına alan 20. maddesi ve konut dokunulmazlığını düzenleyen 21. maddesi kapsamında ve söz konusu hükümlerde yer alan hukuksal çıkarlar üzerindeki etkisi dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir”.⁷⁴

Prieur çevre hakkının bazı yazarların iddia ettiği gibi bir pozitif statü hakkı değil; dayanışma hakkı olduğu kanaatinde. ⁷⁵ Yukarıda belirttiğimiz üzere çevre, devlete sadece birtakım önleme ve gerçekleştirme yükümlülükleri yükleyen bir sorun değil; insanların hayatta kalmak için hep birlikte hareket etmesi gereken içinde yaşadığımız ve bizde yaşayan alandır. 1982 Anayasası bu doğrultuda çevrenin korunması ve kirlenmesinin önlenmesi meselesinde ilk sorumluyu devlet olarak tayin etmekle kalmamış; ardından vatandaşlara da bu süreçte belli ödevler yüklemiştir. Bu maddede dikkat çeken bir diğer husus, devlete çevre korumasının ya da çevre kirliliğinin önlenmesi yükümlülüğünün ötesinde bir de “çevreyi geliştirme” yükümlülüğünün yüklenmiş olmasıdır. Anayasanın bu 56. maddesinin ilk cümlesinden yola çıkılarak üç husus vurgulanabilir:

i. Anayasa, çevreyi yaşama ve sağlık haklarıyla bir bütün olarak ele almıştır.

ii. Anayasa, çevrenin korunmasının ötesinde, “geliştirilmesi” görevini / ödevini sırasıyla devlete ve vatandaşlara yüklemektedir. Dolayısıyla devlet açısından pozitif yükümlülüğün, vatandaş açısından ödevin kapsamı, özellikle sosyal ekonomik haklar alanında yer alan diğer temel haklara nazaran oldukça genişlemektedir.

iii. Bu düzenlemenin muhatabı, aynı zamanda vatandaşlardır. Ancak çevre hakkının vatandaşlık anlayışını da çeşitlendirdiği ifade edilmiştir. Dobson, cumhuriyetçi ve liberal vatandaşlık tanımlarının yanına artık bir de sözleşmeye dayalı olmayan ve bu nedenle de herkesi kapsayan ekolojik/post-kozmopolitan vatandaşlık tanımının eklenebileceğini ifade etmektedir. ⁷⁶ Aslında 1982 Anayasasında yer alan bu tanımın Dobson’un kastettiği anlamda bir vatandaşlık tanımı olmadığı açıktır. ⁷⁷ Anayasa’da “vatandaş” ifadesinin kullanılmasının nedeni, Kurucuların, cumhuriyetçi vatandaşlık tanımından hareketle, ödevlerin ancak devlete bir sözleşmeyle bağlı olan vatandaşlar için öngörülebileceği düşüncesine sahip olmaları olabilir. Diğer yandan 1982

⁷⁴ AYMK, *Binali Özkaradeniz ve Diğerleri*, 2014/4686, 1 Şubat 2018, 45. Benzer şekilde, *Mehmet Kurt*, 2013/2552, 25 Şubat 2016, 46; *Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık*, 2013/6587, 24 Mart 2016, 43.

⁷⁵ Prieur (n 16) 619. Semiz çevre hakkının hem aktif statü haklarından, hem de dayanışma haklarından olduğunu söylüyor, Semiz (n 70) 11 - 12.

⁷⁶ Andrew Dobson, *Citizenship and the Environment* (Oxford University Press 2004) özellikle 33 vd.

⁷⁷ Karşılaştırarak bkz Hasan Tunç ve Yusuf Göven, ‘Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası’, (1997) 1(1) Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi 103-127.

Anayasası'nda sadece çevre hakkına ilişkin olmayan ve temel hakların bütününe ilişkin bir kullanım esası belirleyen 12/2. madde bulunmaktadır: “*Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder*”. Bu ödev ve sorumluluklar kuşkusuz 56. maddedeki hak sahipleri için de geçerlidir.

Anayasal çevre hakkı ilişkisel bir değer üzerine, “dayanışma” üzerine kurulmuştur. Dayanışma içinde olmak, dayanışmayı haklı kılan bir nedenin var olması ölçüsünde üçüncü bir kişinin menfaatini kendine aitmiş gibi görmek demektir.⁷⁸ Dayanışma değerinin savunulması, hoşgörüyü ve çoğulculuğu bir yana bırakmadan ortak bir ideali izleme ve ortak bir işe girişme ihtiyacının açıklanmasıdır.⁷⁹ Güçlü bir sosyal bağ gerektiren dayanışma, “dost-düşman diyalektiğini”⁸⁰ reddeder ve başkalarının haklarına saygı duymayı içerir; böylece hakkın kötüye kullanılması yasağının da temel dayanağını oluşturur.⁸¹ Bu anlamda Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan “milli dayanışma”⁸² ifadesinin de, Anayasanın Başlangıç bölümünde yer alan “*Topluca Türk vatandaşlarının milli gurur ve iftiharlarda, milli sevinç ve kederlerde, milli varlığa karşı hak ve ödevlerde, nimet ve külfetlerde ve millet hayatının her türlü tecellisinde ortak olduğu, birbirinin hak ve hürriyetlerine kesin saygı, karşılıklı içten sevgi ve kardeşlik duygularıyla ve “Yurtta sulh, cihanda sulh” arzu ve inancı içinde, huzurlu bir hayat talebine hakları bulunduğu*” paragrafının da bu esaslar dahilinde “Dünya üzerinde birlikte hayatta kalma anayasacılığının” ifadesi olarak yorumlanması gerekmektedir.

1982 Anayasası, çevre hakkına ilişkin bu genel düzenleme dışında çevre hakkına ilişkin farklı unsurları da koruma altına almaktadır. Kıyılardan yararlanmaya ilişkin 43. madde⁸³, genel olarak toprakların korunması ve çiftçinin toprak sahibi kılınması esaslarını düzenleyen 44. madde⁸⁴, tarım arazilerinin hayvancılığın ve üreticinin korunmasına ilişkin 45. madde⁸⁵, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına

⁷⁸ Gregorio Peces-Barba Martinez, *Théorie générale des droits fondamentaux* (Ilié Antonio Pelé tr, LGDJ 2004) 249.

⁷⁹ Martinez (n 78) 250.

⁸⁰ Carl Schmitt, *La notion de politique: théorie du partisan* (Marie-Louis Steinhauser tr, Flammarion 1992) özellikle 64-90.

⁸¹ Martinez (n 78) 254.

⁸² “Milli dayanışma” ifadesi için bkz 1946 Fransa Cumhuriyeti Anayasası (IV. Cumhuriyet), Başlangıç, para 12.

⁸³ “*Kıyılar, Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. / Deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararı gözetilir./ Kıyılarla sahil şeritlerinin, kullanılış amaçlarına göre derinliği ve kişilerin bu yerlerden yararlanma imkan ve şartları kanunla düzenlenir*”.

⁸⁴ “*Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alır. Kanun, bu amaçla, değişik tarım bölgeleri ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini tesbit edebilir. Topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlanması, üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi ve diğer toprak ve yeraltı servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz*”.

⁸⁵ “*Devlet, tarım arazileri ile çayır ve mer'aların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak maksadıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır. Devlet, bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçeğe değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gereken tedbirleri alır*”.

ilişkin 63. madde⁸⁶, ormanların korunmasına dair 169. madde⁸⁷ ve orman köylüsünün korunmasına ilişkin 170. madde⁸⁸ bu kapsamda anılabilir.

2. Usuli Güvenceler

Çevrenin korunması, devleti sadece kamu gücünü kullanan organ olarak görmek yerine, insan yarattığı bir organ olarak görüp hayatta kalma mücadelesinde onun işlevlerini ve karar alma biçimlerini yeniden belirlemek ve bireyleri karar alma süreçlerine dahil etmek yoluyla gerçekleştirilebilir. Bu hedefe de özellikle sürdürülebilir kalkınmanın temas ettiği alanlarda (çevresel koruma, sosyal ve ekonomik alan) daha katılımcı mekanizmaların öngörülmesi yoluyla ulaşılabilir. Brundtland Raporu, katılımcılığın hem ulusal düzeyde, hem de uluslararası düzeyde gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Aynı husus, 1982 Dünya Doğa Şartı'nda⁸⁹, Rio Beyannamesi'nin 10. ilkesinde ve daha detaylı sonuç yükümlülüklerini içeren biçimiyle Aarhus Sözleşmesi'nde (bilgi edinme ve başvuru haklarıyla tamamlanmış şekilde) görülmektedir⁹⁰. Çevresel Konularda Bilgi Edinme, Karar Alma Sürecine Kamu Katılımı ve Mahkemeye Başvuru Hakkına İlişkin Aarhus Sözleşmesi, çevre hakkının üç usuli güvencesi olarak tanımlanan hakları düzenlemekte

⁸⁶ “Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır. Bu varlıklar ve değerlerden özel mülkiyet konusu olanlara getirilecek sınırlamalar ve bu nedenle hak sahiplerine yapılacak yardımlar ve tanınacak muafiyetler kanunla düzenlenir”.

⁸⁷ “Devlet, ormanların korunması ve sahalarının genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır. Yanan ormanların yerinde yeni orman yetiştirilir, bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamaz. Bütün ormanların gözetimi Devlete aittir.

Devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz. Devlet ormanları kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir. Bu ormanlar zamanlaşımı ile mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz. / Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez. Ormanların tahrip edilmesine yol açan siyasi propaganda yapılamaz; münhasıran orman suçları için genel ve özel af çıkarılamaz. Ormanları yakmak, ormanı yok etmek veya daraltmak amacıyla işlenen suçlar genel ve özel af kapsamına alınmaz.

Orman olarak muhafazasında bilim ve fen bakımından hiçbir yarar görülmeyen, aksine tarım alanlarına dönüştürülmesinde kesin yarar olduğu tespit edilen yerler ile 31/12/1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş olan tarla, bağ, meyvelik, zeytinlik gibi çeşitli tarım alanlarında veya hayvancılıkta kullanılmasında yarar olduğu tespit edilen araziler, şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerler dışında, orman sınırlarında daraltma yapılamaz”.

⁸⁸ “Ormanlar içinde veya bitişiğindeki köyler halkının kalkandırılması, ormanların ve bütünlüğünün korunması bakımlarından, ormanın gözetilmesi ve işletilmesinde Devletle bu halkın işbirliğini sağlayıcı tedbirlerle, 31/12/1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tamamen kaybetmiş yerlerin değerlendirilmesi; bilim ve fen bakımından orman olarak muhafazasında yarar görülmeyen yerlerin tespiti ve orman sınırları dışına çıkarılması; orman içindeki köyler halkının kısmen veya tamamen bu yerlere yerleştirilmesi için Devlet eliyle anılan yerlerin ihya edilerek bu halkın yararlanmasına tahsisi kanunla düzenlenir.

Devlet, bu halkın işletme araç ve gereçleriyle diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırıcı tedbirleri alır. Orman içinden nakledilen köyler halkına ait araziler, Devlet ormanı olarak derhal ağaçlandırılır”.

⁸⁹ Charte mondiale de la nature, Résolution 37/7 de l'Assemblée Générale des Nations unies du 28 octobre 1982, principe 23 : “Herkes, kendi ülkesinin yasalarına uygun biçimde, bireysel olarak veya başkalarıyla birlikte, doğrudan kendi çevresini ilgilendiren kararların hazırlanmasına katılma ve bundan dolayı bir kayba ya da zarara uğraması halinde giderim elde edebileceği başvuru yollarına ulaşma olanağına sahip olacaktır”.

⁹⁰ Convention on Access to Information, Public Participation In Decision-Making and Access to Justice In Environmental Matters, 25.06.1998, Aarhus Denmark, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/06/19980625%2008-35%20AM/Ch_XXVII_13p.pdf> Erişim Tarihi 12 Nisan 2020. Bu Sözleşme ve uluslararası hukukta sürdürülebilir kalkınma hakkında detaylı bilgi için Meltem Sarıbeyoğlu, *Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma* (Beta 2015); Bu Sözleşme hakkında ayrıca Ahmet M. Güneş, ‘Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı’ (2012-2013) 17-18 (26-27-28-29) Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 25-40, <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/214030>> Erişim Tarihi: 5 Eylül 2020.

ve sürdürülebilir kalkınmayı bir hedef olarak belirlemekte; daha doğru bir ifadeyle sürdürülebilir kalkınmanın merkezine çevresel korumayı yerleştirmektedir. Türkiye henüz 2005'te yürürlüğe giren bu Sözleşmeyi imzalamamıştır.

Anayasa'da yukarıda ifade edilen usuli mekanizmalara tekabül eden belli hükümler bulunmaktadır. Anayasa'nın genel olarak mahkemeye başvuru hakkını düzenleyen 36. maddesi⁹¹, yine genel olarak bilgi edinme hakkını düzenleyen 74. maddesi⁹² bu açıdan göz önünde bulundurulabilir. Ancak bunlar çevre-özel düzenlemeler değildir. Diğer yandan anayasa seçme-seçilme hakları ile siyasi parti özgürlüklerine yer vermekle birlikte, özellikle "idari karar" süreçlerine katılıma dair bir düzenleme öngörmemektedir. Çevreye ilişkin kararlara katılım hakkı, 1982 Anayasası'nın çevre koruması alanında en zayıf yönüdür. Ancak sürdürülebilir kalkınma kavramının söylediği, kendisine uzanan yolun demokrasiden geçtiğidir.

Anayasa Mahkemesi, kıyılardaki yapılaşmanın hukuki denetimine ilişkin kararı vesilesiyle çevre hakkının usuli güvenceleri üzerine şunu söylemektedir:

"(...)çevrenin geliştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve çevre kirlenmesinin önlenmesine yönelik tedbirleri almak devletin temel ödevlerindedir. Bu amaçla devlet, çevrenin korunmasını sağlamak için etkili bir hukuk düzeni oluşturmakla yükümlüdür.

*Anayasa'nın 43. maddesi ile 56. maddesi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim denizlerin devamı olan kıyıların, kıyıları tamamlayan sahil şeritlerinin, deniz, göl ve akarsularda ekolojik özellikler dikkate alınarak doldurma ve kurutma yoluyla elde edilen arazilerin dengeli bir çevre ile yakın ilişkisinin bulunduğu tartışmasızdır. Yine kamuya açık kıyıların ve denizlerin kirlenmesinde sahil şeridinin kullanılış biçimi en büyük etkidir. Sahil şeritleri, kıyılar, doldurma ve kurutma yoluyla elde edilen araziler kişilerin yararlanacağı doğal çevreyi oluşturur. Herkes, bu çevrede sağlıklı ve dengeli yaşama hakkına sahiptir. Kıyılar, sahil şeritleri ile doldurma ve kurutma yoluyla kazanılan araziler üzerindeki yapı ve yapılaşmalar yönünden herhangi bir kısıtlamanın olmadığı, bu alanlarda çevre koşullarına ve kamu yararı esasına göre belirlenmemiş uygulamalar kişileri bu anayasal haktan yoksun bırakacaktır".*⁹³

Görüldüğü gibi, Anayasa Mahkemesi'ne göre etkili bir biçimde usuli güvenceleriyle yargısal olarak korumanın sağlanamadığı durumlarda, hakkın tanınmış olması pek bir anlam ifade etmeyecektir. Önceki bölümde sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin belgelerin çoğunun soft law olarak düzenlendiği ifade edilmişti; ancak hatırlanacağı gibi çevre hakkına ilişkin usuli güvenceler, her ne kadar Türkiye taraf olmasa da Aarhus Sözleşmesi'nde (*hard law*) düzenlenmiştir ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de Türkiye ile ilgili bazı kararlarında bu Sözleşme'ye referans yapmıştır.⁹⁴

⁹¹ "Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir. / Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınmaz".

⁹² "(...) Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir. (...)"

⁹³ AYMK, E 2019/35, K 2019/53, 26 Haziran 2019, vurgular bize ait.

⁹⁴ AİHM, Taşkin et autres c Turquie, 46117/99, 10 novembre 2004, 99-100 ; Demir et Baykara c Turquie, 34503/97, 12 novembre 2008, 83.

Çevrenin etkili bir biçimde korunabilmesi için, insanda bu yönde bir kaygının ve bu kaygı doğrultusunda bir duyarlılığın oluşması gereklidir. Bu yönde bir kaygının oluşması için kişinin daha ilksel bir takım ihtiyaçlarının karşılanmış olması gerekmektedir. O nedenle çevrenin korunması ile sosyal ve ekonomik gelişmenin birlikte ele alınması gerekmektedir. Aslında sürdürülebilir kalkınmanın, kavramsal olarak kendisinden daha önce ortaya çıkan “çevre koruması” terminolojisinden farkı, kuşaklar arası adalet (çevre koruması) ve kuşak içi adalet (sosyal ve ekonomik gelişme/kalkınma) arasındaki “bütünleşme”yi ve bu anlamda “ilişki”yi hukukun merkezine koymasındır.

B. Kuşak İçi Adalet ve 1982 Anayasası

Sürdürülebilir kalkınma kavramı başta belirtildiği üzere gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler (Kuzey/Güney) ikiliği üzerine inşa edilmiştir. Yine daha önce belirtildiği gibi, sürdürülebilir kalkınma belgelerinde nüfusunun çoğunluğunu yoksulların oluşturduğu devletler (siyasi terminolojide gelişmekte olan devletler) için iki yükümlülük öngörülmüştür: bunlardan ilki, yoksulların temel ihtiyaçlarının karşılanması ve onlara mevcut durumlarını iyileştirme imkanlarının tanınması yolundaki yükümlülüktü. İkinci olarak da, bu devletlerde yoksul çoğunluğun ülke kaynaklarından pay alması amaçlanıyordu. Bu şekilde tasarlanan “adil paylaşım”ın yolunun da demokrasiden geçtiği vurgulanıyordu. Sosyal gelişme ya da aslında ülke kaynaklarından “adil pay alma”ya işaret edildiği için “sosyal adalet”, sürdürülebilir kalkınmanın temel ayaklarından birisini oluşturmaktadır. Burada kastedilen sosyal adalet anlayışını İsviçre Anayasası’nın Başlangıç bölümü çok daha açık biçimde ifade etmektedir:

“İsviçre halkı ve kantonları, (...)

dayanışma ve dünyaya açıklık anlayışı içinde, özgürlük, demokrasi, bağımsızlık ve barışa olan bağlılıklarını teyid etme azminde olarak,

başkasına ve adalete saygı çerçevesinde farklılıklarını bir arada yaşama kararlılığında olarak,

ortak kazanımlarının ve gelecek kuşaklara karşı sorumluluklarını üstlenme ödevlerinin bilincinde olarak,

sadece özgürlüğünü kullanabilen kişinin özgür olduğunu ve toplumun gücünün üyelerinin en zayıfının refahıyla ölçüldüğünü bilerek,

bu Anayasa’yı kabul etmiştir.”⁹⁵

⁹⁵ <<https://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/19995395/index.html>> Erişim Tarihi 21 Haziran 2020. Vurgular bize ait.

Bu ifadeler sürdürülebilir kalkınmayı belki açıkça tanımlamamakta, ama sürdürülebilir kalkınmanın ya da onun sosyal adalet unsurunun niçin gerekli olduğunu açıklamaktadır. 1982 Anayasası da nitelik ve nicelik itibarıyla 1961 Anayasası kadar kapsamlı olmamakla birlikte, sosyal adalet kavramına yer vermektedir. Aslında biraz önce bahsettiğimiz Anayasa'nın 2. maddesi, “milli dayanışmayla” birlikte, “adalet anlayışı”ndan ve “toplumun huzuru”ndan da bahsetmektedir. Aslında bu maddede açıkça anılmamış olsa da “dayanışma” ve “huzur”un arasında yer alan adalet kavramına yakışan sıfat, “sosyal” sıfatıdır.

Her ne kadar Anayasa'nın Başlangıç bölümünde “*Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanması*” esasında “sosyal adalet” terim olarak yer alsada, Başlangıç'taki bu kullanım eşitlik ilkesinin gördüğü işlevi görür gibidir. Oysa sosyal adalet “eşitlik”ten farklı bir kavramdır ve “*herkese hakkı olanın verilmesiyle*” ilgilidir.⁹⁶ Ancak bu herkese hakkı olanın verilmesinin nasıl gerçekleşeceği ise temel siyasi tartışmayı oluşturmaktadır.⁹⁷

1982 Anayasası, sosyal adaletin sağlanması görevini “sosyal devlete” (Any md 2) vermiş görünmektedir. Anayasa'nın sosyal adaletin güvencelemesi için öngördüğü yöntemler “planlama” ve “sosyal hakların” tanınmasıdır.

Anayasa'nın 5. maddesi, “Devletin temel amaç ve görevleri” kenar başlığını taşımaktadır: “*Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır*”.⁹⁸

Görüldüğü gibi 1982 Anayasası, Devlet'e bir yandan temel haklardan sosyal adalete uygun biçimde yararlanılmasını engelleyen siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırma yükümlülüğünü bir görev olarak yüklemiş, diğer yandan bu uğurda yapılacak çalışmayı onun için bir amaç olarak belirlemiştir. Başka bir deyişle, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi Devlet için hem bir görev, hem de bir amaçtır.

Anayasa'ya göre bu amaca ulaşmak için Devlet, planlama faaliyetine girişecektir: siyasi sosyal ve ekonomik alanda cinsiyet eşitliğinin gerçekleşmesi için yapılacak

⁹⁶ Tertullianus'un “herkese hakkı olanı vermek” ifadesi, sosyal adaletin mottosu gibidir, bkz Marc Jacquemain, ‘La justice sociale’, < <https://orbi.uliege.be/bitstream/2268/90168/1/Justice%20sociale%20-%20mots%20du%20pouvoir.pdf> > Erişim Tarihi 7 Temmuz 2020.

⁹⁷ Bkz Norberto Bobbio, *Droite et gauche* (Le Seuil 1998); John Rawls, *A Theory of Justice* (rev edn, The Belknap Press of Harvard University Press 1999); Friedrich Von Hayek, *Droit législation et liberté - Vol. 2 Le mirage de la justice sociale* (Raoul Audouin tr, 2eme edn, PUF 1986); Véronique Munoz-Dardé, *La Justice sociale – le libéralisme égalitaire de John Rawls* (Armand Colin 2005).

⁹⁸ Vurgular bize ait.

planlama (Any md 10), aile planlaması (Any md 41), tarımsal planlama (Any md 45), özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirlerin planlanması (Any md 48), çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirlerin alınması için yapılacak planlama (Any md 49), çocuklar, kadınlar ve engellilerin çalışma şartları için yapılacak planlama (Any md 50), çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için yapılacak planlama (Any md 55), sağlık hizmetlerinin planlanması (Any md 56), şehir, çevre ve konut planlaması (Any md 57), gençlerin korunması için yapılacak planlama (Any md 58), sosyal güvenlik planlaması (Any md 60 ve 61), yükseköğretimin planlanması (Any md 131), tabii servet ve kaynakların aranması ve işletmesi için yapılacak planlama (Any md 168), kooperatifçiliğin planlanması (Any md 171), tüketicilerin korunmasının planlanması (Any md 171), esnaf ve sanatkarların korunmasının planlanması (Any md 172).

Tüm bu planlamalar açısından Anayasa genel bir hüküm de öngörmektedir :

“Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayiî ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak, bu amaçla gerekli teşkilatı kurmak Devletin görevidir.

Planda milli tasarrufu ve üretimi artırıcı, fiyatlarda istikrar ve dış ödemelerde dengeyi sağlayıcı, yatırım ve istihdamı geliştirici tedbirler öngörülür; yatırımlarda toplum yararları ve gerekleri gözetilir; kaynakların verimli şekilde kullanılması hedef alınır. Kalkınma girişimleri, bu plana göre gerçekleştirilir.

Kalkınma planlarının hazırlanmasına, Türkiye Büyük Millet Meclisince onaylanmasına, uygulanmasına, değiştirilmesine ve bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesine ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.

Ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında Cumhurbaşkanına istişari nitelikte görüş bildirmek amacıyla Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulur. Ekonomik ve Sosyal Konseyin kuruluş ve işleyişi kanunla düzenlenir”.

Kalkınma planları cumhurbaşkanlığınca hazırlanır, bu esnada Ekonomik ve Sosyal Konsey’den görüş alınır. Planlar yasama organı tarafından onaylanır.

1982 Anayasası’nda kalkınma planları, sürdürülebilir kalkınma kavramının üç ayağını birbirine bağlayan temel esas olarak ortaya çıkmaktadır. Anayasa ekonomik kalkınmayla sosyal adaleti birbirine bağlamak üzere planlama kavramını öne çıkarmıştır. Anayasa’nın planlamayı temel devlet faaliyetlerinden birisi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Türkiye’de sürdürülebilir kalkınmanın unsurlarının hayata

geçirilebilmesi büyük oranda bu amaçla yapılacak planlamaya ve planların etkili bir biçimde uygulanmasına bağlıdır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı, ayrıca planlama faaliyetinin de katılımcı demokrasi temelinde gerçekleştirilmesi gerekliliğini hatırlatmaktadır.

Sonuç

Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin uluslararası hukuk ağırlıklı olarak 1970’li yıllardan itibaren şekillenmeye başlamış, 1990’lı yılların başında bu konudaki uluslararası tanıma gerçekleşmiştir. Kavramsal olarak sürdürülebilir tanımaya ilişkin ilkeler daha çok uluslararası hukukçuların *soft law* olarak değerlendirdiği hukukla (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararları, beyannameler, eylem planları vb.) hukuk alanına adapte edilmiştir. Bununla birlikte, kavramın referans yaptığı çevresel koruma, sosyal gelişme ve ekonomik kalkınma gibi unsurlara ilişkin olarak yine uluslararası hukukçuların *hard law* olarak nitelendirdiği bağlayıcılığı tartışma konusu edilmeyen uluslararası andlaşmalar bulunmaktadır. Başka bir deyişle, sürdürülebilir kalkınma kavramsal olarak beyannamelerle tanımlanmışken, uygulanması işi konusu daha sınırlı ve daha somut olan uluslararası andlaşmalara bırakılmıştır.

Sürdürülebilir kalkınmanın, kavramsal olarak kendisinden daha önce ortaya çıkan “çevre koruması” terminolojisinden farkı, kuşaklar arası adalet (çevre koruması) ve kuşak içi adalet (sosyal ve ekonomik gelişme/kalkınma) arasındaki “bütünleşmeyi” ve bu anlamda “ilişkiyi” hukukun merkezine koymasındadır.

Bu çalışmada anayasanın sürdürülebilir kalkınma kavramı açısından yorumlanmasında “ilişkiler” temel alınmıştır.

İnsanın doğayla olan ilişkisi bir karşılıklı içerme ilişkisidir. Bu açıdan ne doğadan başlayarak, ne de insandan başlayarak hareket etmek uygun olur; anayasal çevre hakkının yorumlanması, Ost’un belirttiği gibi “insan-doğa ilişkisinden” yola çıkılarak gerçekleşebilir.

İnsanın Dünya üzerinde hayatta kalma çabası, anayasanın düzenlediği ilişki biçimlerini de çeşitlendirmiştir. Anayasacılığın temel meseleleri arasına, insanın Dünya’da hayatta kalma mücadelesi de girmiştir.

Anayasacılığın meselelerinin çeşitlenmesi, anayasanın muhataplarını da çeşitlendirmiştir. Artık sadece devlet değil, bireyler de muhatap olarak anayasada yerlerini almaktadırlar.

Anayasalar sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin düzenleme içerebilirler ya da içermeyebilirler; ulusal politikaları bu açıdan belirleyici olabilir. Ancak özellikle

sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle birlikte değerlendirildiğinde uluslararası sürdürülebilirlik, asgari olarak (özellikle Aarhus Sözleşmesinde ifade edilen) usuli güvencelerin tüm anayasal sistemlerde şu ya da bu şekilde bulunmasını gerektirmektedir.

1982 Anayasasında kalkınma planları, sürdürülebilir kalkınma kavramının üç ayağını birbirine bağlayan temel esas olarak ortaya çıkmaktadır. Anayasa ekonomik kalkınmayla sosyal adaleti birbirine bağlamak üzere planlama kavramını öne çıkarmıştır.

Son olarak, anayasal sürdürülebilir kalkınma ilişkisel bir değerle temellendirilebilir: “başkasının kazancını kendi kazancı gibi görmek”, “içinde bulunulan toplumun en zayıfı kadar güçlü olduğunu bilmek”, “çoğulculukla ve toleransla zenginleşerek ortak bir değer doğrultusunda ilerlemek” olarak tanımlanan dayanışma ilkesi üzerine. 1982 Anayasası’nın 2. maddesindeki milli dayanışma esasını bu şekilde anlıyoruz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Bibliyografya/Bibliography

- Agius E and Busuttill S, *Future Generations and International Law*, (Routledge 2009).
- Barral V, ‘Sustainable Development in International Law: Nature and Operation of an Evolutive Legal Norm’ (2012) 23(2) *The European Journal of International Law* 377-400.
- Baxter RR, ‘International Law in ‘Her Infinite Variety’’ (1980) 29(4) *The International and Comparative Law Quarterly* 549-566.
- Besson S, ‘Theorizing the Sources of International Law’ in Besson S and Tasioulas J (eds) *The Philosophy of International Law* (Oxford University Press 2010) 163-185.
- Birnie P, Boyle A and Redgwell C, *International Law & the Environment* (3rd edn, Oxford University Press 2009).
- Blank Y and Rosen-Zvi I, ‘The Persistence of the Public/Private Divide in Environmental Regulation’ (2014) 15(1) *Theoretical Inquiries in Law* 199-228.
- Bobbio N, ‘Structure et fonction dans la théorie du droit de Kelsen’, *Essais de théorie du droit* (Bruylant LGDJ 1998) 207-225.
- Bobbio N, *Droite et gauche* (Le Seuil 1998).
- Boyle A and Chinkin C, *The Making of International Law* (Foundations of Public International Law) (Oxford University Press 2007).
- Brown Weiss E, *In Fairness to Future Generations* (Transnational Publishers Inc., 1989).
- Brus M, ‘Soft Law in Public International Law: A Pragmatic or a Principled Choice? Comparing the Sustainable Development Goals and the Paris Agreement’ in Pauline Westerman et al. (eds) *Legal Validity and Soft Law* (Springer International Publishing AG 2018) 243-266.
- Caney S, ‘Justice and Future Generations’ (2018) 21 *Annual Review of Political Science* 475-493, < <https://www.annualreviews.org/journal/polisci> > Erişim Tarihi 12 Haziran 2020.
- Dobson A, *Citizenship and the Environment* (Oxford University Press 2004).
- Fitzmaurice M, *Contemporary Issues in International Environmental Law* (Edward Elgar Publishing 2009).
- Friedrich J, *International Environmental ‘soft law’* (Springer 2013).
- Gaffiot F, *Dictionnaire Latin – Français – ‘Gaffiot 2016’ Version Komarov* (Ed Gérard Gréco 2016) <http://gerardgreco.free.fr/IMG/pdf/Gaffiot_2016_-_komarov.pdf > Erişim Tarihi 4 Mayıs 2020.
- Güneş A, ‘Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı’ (2012-2013) 17-18(26-27-28-29) *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 25-40, <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/214030>> Erişim Tarihi 5 Eylül 2020.
- Halévi R, ‘La déconstitution de l’Ancien Régime - Le pouvoir constituant comme acte révolutionnaire’ (2009) 3 *Jus Politicum* < <http://juspoliticum.com/article/La-deconstitution-de-l-Ancien-Regime-Le-pouvoir-constituant-comme-acte-revolutionnaire-141.html> > Erişim Tarihi 10 Nisan 2020.
- Hayek F, *Droit législation et liberté - Vol. 2 Le mirage de la justice sociale* (Raoul Audouin tr, 2eme edn, PUF 1986).
- Hiskes R, *The Human Right to a Green Future – Environmental Rights and Intergenerational Justice* (Cambridge University Press 2009).
- Holder J and Lee M, *Environmental Protection - Law and Policy* (2nd edn, Cambridge University Press 2007).
- Jacquemain M, ‘La justice sociale’, <<https://orbi.uliege.be/bitstream/2268/90168/1/Justice%20sociale%20-%20mots%20du%20pouvoir.pdf> > Erişim Tarihi 7 Temmuz 2020.

- Jobart J-C, 'La notion de Constitution chez Aristote' (2006) 65 *Revue française de droit constitutionnel* 97-143.
- Kaboğlu İ, *Çevre Hakkı* (3. Bası, İmge 1996).
- Kammerhofer J, 'Sources in Legal-Positivist Theories: Pure Theory's Structural Analysis of the Law' in Besson S and d'Aspremont J (eds) *The Oxford Handbook of The Sources of International Law* (Oxford University Press 2017) 343-362.
- Kelsen H, *General Theory of Law and State* (Andres Wedberg tr, Harvard University Press 1949).
- Kelsen H, *General Theory of Norms* (Michael Hartney tr, Clarendon Press 1991).
- Kiss A, 'Les origines du droit à l'environnement : le droit international', (2003) (numéro special: La charte constitutionnelle en débat) *Revue juridique de l'environnement* 13-14.
- Konuk Sommer B, 'Türk Hukukunda Çevre Hakkının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması', (2019) 4(2) *YBHD* 169-188, <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/774964> > Erişim Tarihi 8 Haziran 2020.
- Kotzé, LJ and Du Plessis A, 'Some Brief Observations on Fifteen Years of Environmental Rights Jurisprudence in South Africa' (2011) 3(1) *Journal of Court Innovation* 157-176.
- Neuray J-F and Pallemerts M, 'L'environnement et le développement durable dans la Constitution belge' (2008) (double numéro special: L'environnement, objet d'un droit fondamental) *Revue Aménagement-Environnement* 131-166.
- Niermeyer JF, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus – Lexique Latin Médiéval – Français/Anglais* (E J Brill 1976).
- Ost F, 'Après nous le déluge ? Réflexions sur la responsabilité écologique à l'égard des générations futures' in Ackermans H (ed) *Variations sur l'éthique - Hommage à Jacques Dabin* (Presses de l'Université Saint-Louis 1994) 389-411 < <https://books.openedition.org/pusl/17811> > Erişim Tarihi 4 Haziran 2020.
- Ost F, 'Le juste milieu - Pour une approche dialectique du rapport homme-nature' in *Images et usages de la nature en droit*, Gérard P, Ost F and Kerchove MV (eds) (Presses de l'Université Saint-Louis 1993) 13-73, < <https://books.openedition.org/pusl/23445> > Erişim Tarihi 4 Temmuz 2020.
- Ost F, 'Le milieu, un objet hybride qui déjoue la distinction public-privé', < https://www.u-picardie.fr/curapp-revues/root/36/francois_ost.pdf_4a082acb12c9b/francois_ost.pdf > Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020.
- Özbudun E, *Türk Anayasa Hukuku* (17. Bası, Yetkin 2017).
- Pallemerts M, 'International Law and Sustainable Development: Any Progress in Johannesburg?', (2003) 12 *Review of European Community and International Environmental Law* 1-11.
- Pasquino P, 'Constitution et pouvoir constituant : le double corps du peuple' in Quiviger PY, Denis V and Salem J (eds) *Figures de Sieyès* (Edition de la Sorbonne 2008) 13-23, <<https://books.openedition.org/psorbonne/20025> > Erişim Tarihi 3 Nisan 2020.
- Peces-Barba Martinez G, *Théorie générale des droits fondamentaux*, (Ilié Antonio Pelé tr, LGDJ 2004).
- Pellet A, 'Les raisons du développement du *soft law* en droit international: choix ou nécessité?' in Deumier P and Sorel JM (eds) *Regards croisés sur la soft law en droit interne, européen et international* (LGDJ 2018) 172-192.
- Pimentel C-M, 'Du contrat social à la norme suprême : l'invention, du pouvoir constituant' (2009) 3 *Jus Politicum* 1-17 < <http://juspoliticum.com/article/Du-contrat-social-a-la-norme-supreme-l-invention-du-pouvoir-constituant-145.html> > Erişim Tarihi 10 Nisan 2020).

- Prieur M, 'L'environnement' in Troper M and Chagnollaud D (eds) *Traité international du droit constitutionnel* (Tome 3, Dalloz 2012) 603-633.
- Rajamani L, 'From Stockholm to Johannesburg: The Anatomy of Dissonance in the International Environmental Dialogue', (2003) 12(1) *Review of European Community and International Environmental Law* 23-32.
- Rawls J, *A Theory of Justice* (rev edn, The Belknap Press of Harvard University Press 1999).
- Redgwell C, *Intergenerational Trusts and Environmental Protection* (Manchester University Press 1999).
- Sabsay DA, 'Constitution and Environment in Relation to Sustainable Development', (2004) 21(1) *Pace Environmental Law Journal* 155-177.
- Sachs W, 'Environment' in Sachs (ed) *The Development Dictionary a Guide to Knowledge as Power* (2nd edn, Zed Books 2010).
- Sands P, Peel J, Fabra A and MacKenzie R, *Principles of International Environmental Law* (3rd edn, Cambridge University Press 2012).
- Sarıbeyoğlu M, *Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma* (Beta 2015).
- Schmitt C, *La notion de politique: théorie du partisan* (Marie-Louis Steinhauser tr, Flammarion 1992).
- Semiz Y, 'Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi', (2014) 4(2) *Hacettepe HFD* 9-46, <<http://www.hukukdergi.hacettepe.edu.tr/dergi/C4S2makale1.pdf> > Erişim Tarihi 8 Haziran 2020.
- Şahin Ceylan Ş, 'Gelecek Nesillerin Haklarına Gewirth Formülü: Bireyden Topluma Doğru', (2014) 72(1) *İÜHF* 293-310, <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/97876> > Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020.
- Şahin Ceylan Ş, 'Nesiller Arası Adalete Faydacı Yaklaşım', (2012) 61(2) *AÜHF* 749-771, <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/624035> > Erişim Tarihi 5 Mayıs 2020.
- Tanör B, *İki Anayasa 1961-1982* (4. Bası, XII Levha 2012).
- Tanör B, *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar* (May 1978).
- Thirlway H, *The Sources of International Law* (2nd edn, Oxford University Press 2019).
- Thornhill C, 'Contemporary constitutionalism and the dialectic of constituent power' (2012) 1(3) *Global Constitutionalism* 369-404.
- Tremmel JC (ed), *Handbook of Intergenerational Justice* (Edward Elgar Publishing 2006).
- Tunç H ve Göven Y 'Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası', (1997) 1(1) *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi* 103-127.
- Vaughan L, 'Sustainable Development and Unsustainable Arguments' in Boyle A and Freestone D (eds) *International Law and Sustainable Development - Past Achievements and Future Challenges* (Oxford University Press 1999) 19-37.
- Munoz-Dardé V, *La Justice sociale – le libéralisme égalitaire de John Rawls* (Armand Colin 2005).
- Virally M, 'Le rôle des 'principes' dans le développement du droit international', *Le Droit international en devenir* (Graduate Institute Publications 1990) 195-212, <<https://books.openedition.org/iheid/4393> > Erişim Tarihi 4 Haziran 2020.
- Weil P, 'Vers une normativité relative en droit international', (1982) 86 *Revue générale de droit international public* 5-47.

